

BUHÂRÎ'NİN HADİS USÛLÜ KONULARINA DAİR GÖRÜŞLERİ: EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH'İN "İLİM" BÖLÜMÜ ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Muhammet Ali ASAR*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 14 Ağustos 2020, **Kabul Tarihi:** 18 Eylül 2020, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2020, **Atf:** Asar, Muhammet Ali. "Buhârî'nin Hadis Usûlü Konularına Dair Görüşleri: El-Câmi'U's-Sahîh'in "İlim" Bölümü Çerçevesinde Bir Değerlendirme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020): 1247-1281.

<https://doi.org/10.33415/daad.780449>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 14 August 2020, **Accepted:** 18 September 2020, **Published:** 30 September 2020, **Cite as:** Asar, Muhammet Ali. "The Ideas of Al-Bukhârî Related to Hadith Methodology: An Evaluation of His Methodology in The Manner of Chapter of "Kitâb Al-'İlim" of Al-Jâmi' Al-Şahîh". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 20/2 (September 2020): 1247-1281.

<https://doi.org/10.33415/daad.780449>

Öz

Hadis usûlü, Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerin sahihîni zayıfından ayırmayı gaye edinen, bunun için ihtiyaç duyulan kurallar ve ıstılahlardan bahseden ilimdir. Söz konusu usûl ihtiyaca göre oluşmaya başlamış, uygulanmış ve tedricî olarak geliştirilmiştir. Ancak usûle ilişkin kaide ve ıstılahların yazıya geçirilmesi yaklaşık olarak hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren mümkün olmuştur. Üçüncü asırdaki müstakil hadis usûlü hüviyetini taşımayan eserlerde yer alan hadis usûl, kaide ve ıstılahları daha sonra telif edilen müstakil hadis usûlü eserlerine de kaynaklık etmiştir. Hicrî üçüncü asırda hadis usûlünün temel konularına temas eden eserlerden birisi de Buhârî'nin *el-Câmi' u's-sahîh*'idir. Buhârî, eserinin "kitâbü'l-ilm" bölümünde ağırlıklı olarak hadis usûlünün temel konularından olan hadis öğrenim ve öğretim (tahammül ve edâ) metotları üzerinde durmuş, bunun dışında hadis öğrencisinin ve hadis hocasının uyması gereken prensiplere (âdâbü'l-muhaddis ve âdâbü'tâlibi'l-hadîs), hadis öğrenmek için çıkılan yolculuklara (errihle fi talebî'l-hadîs), Hz. Peygamber adına yalan söylemeye (kizbü'r-râvi) ve hadislerin

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Bilim Dalı, muhammetali.asar@gmail.com.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-3672-5885>

korunması ve yazılmasına (hıfz ve kitâbet) dair konulara değinmiştir. Bu konuları, özgün bir yaklaşımla incelemiş, hadis rivayetleriyle oluşturduğu kurguyla delillendirmiş, hadis ilmindeki şöhretli âlimlerin görüşleriyle de delillerini güçlendirmiştir. Bu makale, hadis usûlü konularını "ilim" bölümü özelinde derinlemesine inceleyip yorumlayarak, Buhârî'nin hadis usûlü ilmine katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Buhârî, el-Câmiü's-Sahîh, Kitâbü'l-İlim, Hadis usûlü.

The Ideas of Al-Bukhârî Related to Hadith Methodology: An Evaluation of His Methodology in The Manner of Chapter of "Kitâb Al-'İlim" of Al-Jâmi' Al-Şahîh

Abstract

Hadith methodology is the science that aims to distinguish the weak and *sahih* i.e genuine reports that are thought to have been narrated by the Prophet Muhammad and it describes the necessary technical terms and rules. Hadith methodology started to be formed according to the need; it was practiced and developed gradually and accumulatively. However, it has been possible to write down the hadith study methods and reforms since the end of the second century. Even the hadith methods, pedestals, and technical terms in the works in the third century that did not have suitable hadith methods, it is visible that these methods also were the source of the detached hadith method works which were later written. One of the works that covered on the main subjects of the hadith methodology in the third century is the Bukhari's *Al-Jâmi' al-Şahîh*. Bukhârî focused on hadith education and teaching methods known as *taḥammul* and *edâ* that are explained in detail in the "*Kitâb al-'ilm*" chapter of his work, and he mentioned about the principles of the hadith student and hadith teacher (*âdâb al-muḥaddith* and *âdâb al-ṭâlib al-hadith*). Moreover, he also emphasized to the journeys, that are done to learn hadiths and called as (*al-riḥla fî al-hadîth*), lying on behalf of the Prophet (*kizb al-râwî*) and the preservation and writing of hadiths (*hifz* and *kitâbâh*). He examined these issues with an unique approach. He not only tried to prove them with the fiction that he created with hadith narrations, but also strengthened his methods with the views of famous scholars in the hadith science. This article aims to reveal the contributions of Bukhârî to the hadith methodology by underliying special the references related to hadith contents, taken from the "*Kitâb al-'ilm*" chapter of his work.

Keywords: Hadith, Bukhârî, Al-Jâmi' al-Şahîh, Kitâb al-'İlim, Hadith methodology.

Giriş

Hadis usûlü, "Rivayetin hakikatini/mahiyetini, şartlarını, çeşitlerini, hükümlerini, râvilerin durumlarını ve râvilerde bulunması gereken şartları, hadis eserlerinin çeşitlerini ve bütün bu konularla ilgili hususları inceleyen ilim dalıdır." şeklinde tarif edilir.¹ Hadisçiler bu tanımın en fazla kabul gören tarif olduğunu ifade etmektedir.²

¹ Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerḥi taḥrîbî'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Feryâbî (B.y: Dâru taybe, ts), 1: 26.

² Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 114.

Hicrî üçüncü asırdan itibaren yazıya dökülmeye başlayan hadis usûlü ilminin temelleri esasında sahâbe dönemine, sahâbenin hadislerin tespiti ve muhafazasına gösterdikleri dikkate dayanmaktadır.³ Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin hadis rivayetlerinin aslına uygun olarak yapılabilmesi için aldıkları tedbirler de hadis usûlünün temellerini oluşturan uygulamalardandır. Rivayetleri Kur'ân'a ve maruf sünnete arz etmek,⁴ haberi nakleden râviden şahit istemek,⁵ haberi nakleden râviye yemin ettirmek,⁶ râviye hadisi kimden aldığını sorup, hadisleri kabulde seçici davranmak,⁷ hadisin senedini araştırmak,⁸ râvilerin doğru söyleyip söylemediklerini sorgulamak⁹ ve otoritelere güvenmek¹⁰ şeklinde beliren bazı uygulamalar bu tedbirler kapsamında zikredilebilmektedir.¹¹

Bununla birlikte hadis usûlünün konularını içine alan müstakil eserler dördüncü asrın ilk yarısından itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Ancak bu olgu hadis ilmi ile ilgili istilahların, kaide veya tanımların, daha önceki asırlarda hadisçiler arasında maruf ve müstamel olmadığı yahut bunların yerleşip kökleşmediği manasında anlaşılmalıdır.¹² Tasnif devrine kadar devam eden bu süreçte, şartların gerektirdiği gibi davranılmış, kurallar konulmuş, konulan kurallar şartların değişmesine bağlı olarak, yetersiz kaldığı düşünüldüğünde müdahale edilmiş, düzeltilmiş ya da değiştirilmiştir.¹³

³ Sahâbenin hadislerin korunmasına dair uygulamaları için bk. Malik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvaftâ* (Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004), "Kur'ân", 7; Ebû Abdurrahman Ahmed en-Nesâî, *Sünen* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), "Dahâyâ", 43; Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts), 4: 434; İbn Mâce, "Mukaddime", 3.

⁴ Ebû'l-Hasan İbnü'l-Haccâc el-Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. M. Fuat Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts), "Talâk", 46.

⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh* (B.y: Dâru tavk'n-necât, 1422/2001), "İsti'zân", 13.

⁶ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 193.

⁷ Müslim, "Mukaddime", 7.

⁸ Müslim, "Mukaddime", 7.

⁹ Müslim, "Mukaddime", 6; Ebû Zekerriyya Yahya en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu şâhîh-i Müslim ibni Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1392/1972), 1: 118.

¹⁰ Bedruddîn ez-Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, trc. Bünyamin Erul (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002), 128.

¹¹ Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (Samsun: Etüt Yayınları, 2001), 267-304; Bu tedbirlere daha geniş yer vermesi açısından bk. Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, 1. Bs (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 109.

¹² Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 265.

¹³ Yavuz Ünal, "Cumhuriyet Döneminde Hadis Usûlü ya da Usûl Tarihçiliği Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006): 283.

Bu bağlamda hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren belirginleşen rivayet usûl, kaide ve ıstılahları, üçüncü asrın başında yazılı hale gelmeye başlamıştır.¹⁴ Kaleme aldığı usûl kuralları ve ıstılahları yazılı olarak günümüze ulaşabilen ilk müellif Şâfiî'dir (ö. 204/820). Ondan itibaren hadis usûlüne dair kaidelerin kitaplarda yer aldığı görülmektedir. Ancak bu eserlerin adı hadis usûlü değildir. Hicrî ikinci asrın sonu ve üçüncü asırda hadis usûlü konuları musannef eserlerin mukaddimelerinde, 'ilel, merâsîl ve tarih türü eserlerde dağınık bir şekilde yer almaktadır.¹⁵

Bu dönemde yazılan ve hadis usûlüne kaynaklık eden eserlerin en önemlileri arasında Şâfiî'nin *er-Risâlesi*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahih'i*ndeki kitâbü'l-ilm ve ahbâru'l-âhâd bölümleri, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih'i'nin* mukaddimesi, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-İlelü's-sağîr'i* ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Risâle ilâ ehl-i Mekke'si* zikredilebilmektedir.¹⁶

Bu makalede Buhârî'nin, *el-Câm'u's-sahih'in* "kitâbü'l-ilm" bölümünde belli başlıklar altında ele aldığı hadis usûlü konuları derinlemesine işlenmektedir. Çalışma bu çerçevede sınırlandırılmakta, Buhârî'nin eserinin diğer bölümlerindeki ve diğer eserlerindeki hadis usûlü ile ilgili konulara temas edilmemektedir. Yukarıda zikredilen eserlerde yer alan hadis usûlüne dair konularla ilgili akademik çalışmalar yapıldığı halde Buhârî'nin *Sahih'i*ndeki usûl konularına dair müstakil bir akademik çalışma yapılmadığı görülmektedir. Eserlerinde usûl konularına azımsanmayacak derecede yer veren Müslim (ö. 261/875) ve Tirmizî (ö. 279/892) gibi muhaddislerin hocasının Buhârî olduğu düşünüldüğünde onun eserinde hadis usûlü konularına dair verdiği bilgiler daha fazla ehemmiyet arz etmektedir. Bu çalışmada şu somut sorulara da cevap aranmaktadır. "Buhârî eserinin ilim bölümünde hadis usûlü konularından hangilerini işlemiştir?", "Üçüncü asır musannef eserlerdeki ilim bölümlerinde Buhârî'nin hadis usûlü konularına yaklaşımının etkisi görülmekte midir?", "Müstakil ilk hadis usûlü eserlerinde görülen hadisçileri savunmacı yaklaşım Buhârî'nin eserinin ilim bölümüne yansımış mıdır?"

¹⁴ Zişan Türcan, "Hadis Usûlü Edebiyatı", *Hadis*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 413.

¹⁵ Abdullah Çelik, "Hicrî III. Asırda Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018): 120.

¹⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 42. Bs (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 53-61.

Buhârî'nin *Sahîh* adlı eserine onun vefatından bir asır sonra ilgi duyulmaya başlanmış,¹⁷ *Sahîh* üzerine yüzlerce çalışma yapılmıştır.¹⁸ Ülkemizde Buhârî ve meşhur eseri *Sahîh* üzerine iki yüz küsur makale yazılmış,¹⁹ kırkı aşkın yüksek lisans veya doktora tezi hazırlanmıştır.²⁰ Ancak bu çalışmalarda hadis usûlünün erken dönem kaynaklarından sayılan ve usûl ilminin gelişim süreçleri hakkında fikir veren *el-Câmi'u's-sahîh*'in "ilim" bölümündeki usûl konularına yer verilmemiştir. Bu çalışma bu çerçevede Buhârî'nin hadis usûlü konularına yaklaşımını ve hadis usulünün gelişimine katkısını müstakil olarak ele almaktadır. Konuyla ilişkisi bakımından şu çalışmalar ilgili literatürü oluşturmaktadır.²¹

1. Hadis Usûlünün Gelişim Süreci Bakımından *el-Câmi'u's-sahîh*'in Telifi

Buhârî'nin yaşadığı üçüncü asır İslam düşünce tarihi açısından yoğun fikrî tartışmaların olduğu bir dönemdir. Bu dönemdeki Ehl-i hadîs ile Ehl-i rey ve Mu'tezile arasındaki tartışmalar hadis tarihi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu dönemde Ehl-i hadîs'e yöneltilen eleştirilere cevap verilmiş, daha önce belirlenen hadis usûlü kural ve istilâhlarının bir kısmı yazılı hale getirilmiş, hadis ilimleriyle ilgili temel eserler kaleme alınmış ve Ehl-i hadîs'in İslam anlayışı temel hadis kaynaklarında ortaya konulmuştur.²²

¹⁷ Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997): 109.

¹⁸ Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991).

¹⁹ İsam, "İlahiyat Makaleler Veri Tabanı", erişim: 15.05.2020, <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>

²⁰ Yök, "Ulusal Tez Merkezi", 15.05.2020, <https://tez.yok.gov.tr>

²¹ Mehmet Ali Sönmez'in "İbnü's-Salâh'ın Mukaddimesinden Önce Hadis Usûlü Alanında Yapılan Çalışmalar", Hüseyin Kahraman'ın "Hadis Usûlünü Nassa Dayandırma Çabası", Sezai Engin'in "Erken Dönemde Hadis İlmi ve Usûlü: Süfyan es-Sevri'nin Görüşleri Üzerinde Bir İnceleme", Mustafa Taş'ın "Çeşitli Nedenlerle Tenkit Edilen Bazı Râvilere Karşı Buhârî'nin Metodu", Ahmet Yücel'in "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam" adlı makalesi ve erken dönem hadis usûlü çalışmalarına ve istilâhlarının doğuş ve gelişimine yer veren eserleri, Abdullah Çelik'in "Hicrî İlk Üç Asırda Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri", Mustafa Karabacak'ın "Tirmizî'nin es-Sünen'i Çerçevesinde Buhârî'nin Kullandığı Hadis Usûlü Terimleri", Salahaddin Polat'ın "Buhârî'nin Sahîh'ine Yapılan Bazı Tenkitlerin Değerlendirilmesi", Ramazan Özmen'in "el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme", İbrahim Kutluay'ın "İmam Buhârî'nin Sünnet Müdafaası: el-Câmiu's-Sahîh'in Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne Bölümü Çerçevesinde", Halil İbrahim Turhan ve Ayşegül Toprak'ın birlikte kaleme aldıkları "Sahîh'i Buhârî'de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Mu'allak Rivayetlerin Değerlendirilmesi".

²² Yücel, *Hadis Tarihi*, 70.

Tasnif döneminde telif edilen birçok eserde olduğu gibi Buhârî'nin eserinde de kitabın muhtevasını, gayesini, metodunu kaynaklarını açıklayan bir mukaddime yoktur. O dönem eserlerinin tasnif gayelerini ve gerekçelerini bir takım harici bilgiler ve nakillerden anlamak mümkün olabilmektedir.²³ Kaynaklarda, Buhârî'nin eserini telif etme gerekçelerine dair farklı bilgiler yer almaktadır.²⁴ Onun gerekçeleri farklı olsa da eserini sahih hadisleri bir araya getirmek, hadislerden fikhî sonuçlar çıkarmak, dönemdeki aktüel kelimeler, fıkıh vb. diğer alanlardaki tartışmalara Kur'ân ve hadislere dayanarak çözümler üretmek gibi gayelerle telif ettiği zikredilmektedir.²⁵

Kelamcılar ve Ehl-i rey ile olan tartışmalar, onların hadisçileri dinde olmayan şeyleri rivayet etmekle, rivayet ettiklerini anlamamakla ve çelişkili rivayetlerde bulunmakla suçlamaları,²⁶ onları Haşviyye gibi sıfatlarla tahkir etmeleri,²⁷ neticesinde *es-Sahîh* örneğinde olduğu gibi hadisçiler hadis kitaplarında itikâdî konuları, fikhî konuları bu ilmin mütehasısı edasıyla işlemişler ve hadis ilminin ve hadisçilerin faziletlerine vurgu yapmışlardır.²⁸ Bu bağlamda Buhârî rivayetleri mükemmel seçimiyle iyi bir hadisçi, tasnifinde ortaya koyduğu yaklaşımla iyi bir kelamcı, fıkıhçı ve ahlakçıdır.²⁹

Fıkıhçı ve kelamcıların hadisçilerle tartışmalarının ve hadisçileri itham etmelerinin etkileri müstakil hadis usûlü eserlerine de yansımış, hadisçiler bu tartışmalara savunmacı bir yaklaşımla cevap verme gayesini de güderek ilk hadis usûlü eserlerini telif etmişlerdir.³⁰ Hadisçilerin kelâmî düşünceye karşı geliştirdikleri fikrî yapı, hadis usûlü çalışmalarının içeriklerinde de görülmektedir.³¹ Bu eserler Ehl-i rey ve Mu'tezile'nin ağır eleştirilerine muhatap olan hadisçilerin, kendilerine yapılan saldırılara

²³ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 347.

²⁴ Buhârî'nin eserini yazma gerekçeleri için bk. Süyûtî, *Tedrib*, 1: 92; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi Buhârî*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l-marife, 1379/1959), 1: 7; Zişan Türcan, "Tarihte Buhârî Algılamaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2012): 79.

²⁵ Bekir Kuzudışlı, *Hadis Tarihi*, 2. Bs (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018), 145-146.

²⁶ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 107-113.

²⁷ Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 57-59.

²⁸ Buhârî, "İlim", 9.

²⁹ Ali Akyüz, "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansımaları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2003): 173.

³⁰ Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Ankara: Kitâbiyât, 2005), 56.

³¹ Zişan Türcan, *Hadis İlminin Oluşmasında Kelâmî Düşüncenin Etkisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 203.

karşı koymak, münekkitlerin tenkitlerini benzer yollarla boşa çıkarmak ve Ehl-i hadîs'in faziletlerini izah etmek için adeta ortaya koydukları vesikalardır. Nitekim müstakil ilk hadis usûlu eserlerinin müellifleri Râmehmürmüzî (ö. 360/971), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) eserlerinde bu durumu açıkça beyan etmektedirler.³²

Hadis usûlü eserlerinde erken dönem hadis usûlü çalışmalarından bahsedilirken Buhârî'nin *Sahîh*'indeki "Kitâbü'l-İlim" ve "Ahbâru'l-âhâd" bölümlerinin hadis usûlünün önemli konularına temas ettiği vurgulanmakta ve erken dönem hadis kaynakları arasında önemine işaret edilmektedir.³³ Buhârî'nin bu iki bölümü kaleme alırken dönemindeki aktüel tartışmalardan bigâne kalmadığı izahından varestedir.³⁴ Bu iki bölümden "Ahbâru'l-âhâd" ile ilgili yeteri kadar akademik çalışma yapıldığı için burada yalnızca "Kitâbü'l-İlim" bölümü incelenecektir.

2. Kitâbü'l-İlim ve Hadis Usûlüne Dair Meseleler

Hadisçiler ilim kelimesiyle hadisi kastetmektedir. Şâfiî'nin *er-Risâle*'sinde bu açıkça görülmekte,³⁵ üçüncü asırda telif edilen musanef eserlerin "Kitâbü'l-İlim" bölümleri bu yargıyı desteklemektedir.³⁶ Buhârî, *es-Sahîh*'indeki "Kitâbü'l-İlim" bölümünde elli üç konu başlığına yer vermiş, bu konuların tamamında toplam yetmiş dört rivayet kullanmıştır. Bu konulara ilmin fazileti ile başlamış, bu bâbda hadis kullanmamış, bu konuda iki ayeti zikretmekle yetinmiştir. Böylece bu konuya başlarken Allah'ın inayetini istediğini göstermek istemiş, teberrüken böyle bir tavır sergilemiştir.³⁷ Bu konu başlığı altında niçin rivayetlere yer vermediği uzun uzun tartışılmıştır.³⁸ Bu bölümde Buhârî, hadis usûlünün temel meselelerinden olan hadis öğrenim ve öğretim metotlarına (tahammül

³² Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râmehmürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâşil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc Hatib (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1984), 162; Ebû Abdullah Muhammed en-Nîsâbûrî Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1977), 2-4; Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ulmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sürakî (Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ts), 8.

³³ Yücel, *Hadis Usûlü*, 55.

³⁴ Buhârî, "İlim", 33; "Ahbâru'l-âhâd", 1.

³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-halebî, 1358/1940), 357.

³⁶ Abdülkadir Palabıyık, "Hadis Literatüründe 'Kitâbü'l-İlim'ler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13-14 (2001): 181.

³⁷ Ebû Hafs Sirâcüddîn İbn Mülakkın, *et-Tavzîh li şerhi câmi'i's-şahîh* (Dimeşk: Dârü'nevâdir, 2008), 3: 349.

³⁸ Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâit-türâsî'l-Arabî, ts), 2: 3.

ve edâ),³⁹ hadis öğrencisinin ve hadis hocasının uyması gerekli olan prensiplere (âdâbü'l-muhaddis ve âdâbü tâlibi'l-hadîs),⁴⁰ hadis öğrenmek için çıkılan yolculuklara (er-rihle fî talebi'l-hadîs),⁴¹ Hz. Peygamber adına yalan söylemeye (kizbü'r-râvî),⁴² ve hadislerin korunmasına (hıfz ve kitâbet)⁴³ dair konu başlıklarına yer vermiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'i dışındaki üçüncü asrın meşhur eserlerinin ilim bölümlerine dair şu bilgiler verilebilir: Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh* adlı eserinde altı bâbtan oluşan ilim bölümünde on altı hadise yer verilmektedir. Müslim hadis usûlü ile ilgili konuları eserinin mukaddimesinde⁴⁴ işlediği için bu bölümde hiçbir usûl konusuna yer vermemiş olmalıdır. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) *Sünen* adlı eserinde ilim bölümüne yer vermiş on üç konu başlığı altında yirmi yedi hadisi tasnif etmiştir. O, usûl konularından sadece hadislerin yazılmasına değinmiştir.⁴⁵ O da hadis usûlü konularını Mekkelilere yazdığı risalede açıklamaktadır.⁴⁶ Tirmizî (ö. 279/892) *Sünen* adlı eserinde ilim bölümüne yer vermiş, bu bölümde on dokuz başlık altına kırk iki hadisi yerleştirmiştir. O, Buhârî'nin de önemle üzerinde durduğu Hz. Peygamber'e yalan isnat etmenin büyük günah olması⁴⁷ ve yalan bir sözün bilerek nakledilmesi⁴⁸ şeklinde usûle dair iki mühim konuyu eserinin ilgili bölümünde işlemiştir. Onun ilim bölümündeki bazı konu başlıkları hocası Buhârî'nin konu başlıklarıyla örtüşmektedir. Nesâî (ö. 303/915) eserinde *Sünen* isminin gereğini yerine getirmek suretiyle imân bölümü hariç eserini ahkâm konularına hasretmiş, eserinde ilim bölümüne yer vermemiştir. İbn Mâce (ö. 273/887) *Sünen* adlı eserinde müstakil bir ilim bölümüne yer vermemektedir. O, eserinin mukaddimesinde on bir konu başlığı altında serdettiği atmış üç hadisle diğer eserlerin ilim bölümünde yer alan konuları işlemiştir. Ancak burada da hadis usûlünün temel konularını değil, Kur'ân öğrenmenin ve öğretmenin fazileti,⁴⁹ âlimlerin faziletleri ve ilim öğrenmeye teşvik⁵⁰ gibi mevzulara yer vermiştir.

³⁹ Buhârî, "İlim", 6.

⁴⁰ Buhârî, "İlim", 2.

⁴¹ Buhârî, "İlim", 19.

⁴² Buhârî, "İlim", 38.

⁴³ Buhârî, "İlim", 39, 42.

⁴⁴ Çelik, "Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler", 124.

⁴⁵ Süleyman Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beirut: Mektebetü'l-asriyye, ts), "İlim", 3.

⁴⁶ Çelik, "Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler", 127.

⁴⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Matbaatü Mustafa, 1975), "İlim", 8.

⁴⁸ Tirmizî, "İlim", 9.

⁴⁹ İbn Mâce, "Mukaddime", 16.

2.1. Hadis Öğrenim ve Öğretim Metotları (Tahammül ve Edâ) ve Rivayet Lafızları

Sünnetin İslam dininin kaynağı olması bakımından sahip olduğu büyük değer, Hz. Peygamber'in kendisinden işitilen hadislerin başkalarına ulaştırılmasına dair emir ve tavsiyeleri⁵¹ sünnetin öğrenilmesi, ezberlenmesi ve başkalarına aktarılması konusunda Müslümanları teşvik etmekteydi.⁵² Bu amaca matuf olarak başlangıçta ciddi tartışmalara konu olmakla beraber⁵³ hicrî birinci asrın son çeyreğinde sahâbenin elinde hatırlamak için yazıya geçirdikleri yazılı hadis metinlerinin bulunduğu da görülmektedir.⁵⁴ Ömer b. Abdülaziz'in (ö. 101/719) başlattığı resmi tedvin hareketi⁵⁵ dağınık haldeki hadis malzemesinin bir araya getirilmesi gibi faydalı bir ameliyeyi ortaya çıkarmış olsa da, ehil olmayan kişilerin ellerine hadis sahifelerinin geçmesi ve sahifelerden hadis rivayetinin başlaması gibi o dönemde hadisçiler açısından hiç kabul edilemeyecek bir sonuçla da hadisçileri karşı karşıya bırakmıştı.⁵⁶ Bundan dolayı hadisçiler sahifelerden hadis naklinden kaynaklı oluşabilecek hataların en aza indirgenebilmesi için yeni yöntemler geliştirmek zorunda kaldılar.⁵⁷ Yazılmış hadislerin ezberlenmesini şart koşturmak,⁵⁸ "tahammül ve edâ" metotlarını geliştirmek⁵⁹ bu yöntemlerin başta gelenlerindedir.

Hadisçilerin yalnızca sahifelerden yapılan rivayet hatalarını en aza indirgeyebilmek adına ortaya çözüm olarak koydukları en önemli tahammül ve edâ yöntemi semâ ve kırâattır.⁶⁰ Bunun yanında icâzet, münâvele, mükâtebe, ilâm, vasiyyet ve vicâde gibi yöntemler de hadis öğrenim ve öğretim metotlarındandır.⁶¹ Bu metotlar hadisin aslına uygun

⁵⁰ İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Buhârî, "İlim", 9.

⁵² Sahâbenin hadis rivayeti hakkında geniş bilgi için bk. Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti* (İzmir: Akyol Neşriyat, 1981), 86-110; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi teşrî'i'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982), 103.

⁵³ Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, *Muqaddimetü İbni Şalâh*, thk. Nureddin İtr (Suriye: Dâri'l-fikr, 1986), 181.

⁵⁴ Yücel, *Hadis İstihlaları*, 58.

⁵⁵ Sibâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi teşrî'i'l-İslâmî*, 104.

⁵⁶ Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed es-Sehâvî, *Fetħu'l-muğîs bi şerħu elfiyeti'l-hadîs li'l-irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-sünne, 2003), 3: 166.

⁵⁷ Sehâvî, *Fetħu'l-muğîs*, 3: 165.

⁵⁸ Zeynüddîn İbn Receb el-Hanbelî, *Şerħu 'ileli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahim Said (Mektebetü'l-menâr, 1987), 1: 511.

⁵⁹ Mahmûd Tahhân, *Teysûru mustalahi'l-hadîs* (Riyad: Mektebetü'l-meârif, 1996), 157. Tahammül hadisi belli metotlarla almak ve öğrenmek; edâ ise hadisi yine aynı metotlarla nakletmek ve öğretmek anlamına gelmektedir.

⁶⁰ Sehâvî, *Fetħu'l-muğîs*, 3: 165.

⁶¹ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 132-178.

olarak nakledilmesinde aynı değerde olmayıp, rivayetlerin değerlendirilmesinde önemli birer kıstas olarak kabul edilmektedir.⁶²

2.1.1. Semâ Metodu ve Rivayet Lafızları

Buhârî hadis öğrenim ve öğretim metotlarına işaret eden rivayet lafızlarına “Kitâbü’l-İlim” bölümünün üç konu başlığında yer vermiştir. Bunlardan “Muhaddisin haddesenâ, ahberanâ ve enbeenâ sözleri” adlı konu başlığında üç önemli rivayet lafzını konu edinmiştir.⁶³ Buhârî bâb başlığının akabinde yaptığı açıklamada hocası Humeydî’den (ö. 219/834) bir nakilde bulunur ve Süfyan b. Uyeyne’ye (ö. 198/814) göre “Haddesenâ”, “Ahberanâ”, “Enbeenâ” ve “Semi’tü” rivayet lafızlarının bir olduğunu vurgular. Peşinden bu lafızların kullanımına dair örnekler verir. Bu örneklerde “haddesenâ” ve “semi’tü” lafızlarını kullanması ise dikkat çekmektedir.⁶⁴ Dikkat çekiciliği bu iki lafzın adeta sema metodu ile özdeşleşmesinden kaynaklıdır.⁶⁵

Buhârî “İlim” bölümüne böyle bir konu başlığını yerleştirmekle öncelikle bir muhaddisin bu lafızlar arasındaki lügavî ve ıstılâhî farkları bilmesi gerektiğini vurgulamaktır. Ayrıca daha önce konu başlığı ile bu konu birlikte değerlendirildiğinde Buhârî’nin bu bâb başlığındaki amacı daha iyi anlaşılmaktadır. Bir önceki konu başlığının “Âlimin/muhaddisin öğretim esnasında sesini yükseltmesi” olduğu düşünüldüğünde Buhârî burada bir hocanın ilim öğretmesi, öğrencilerin de ondan ilim öğrenmesini ön plana çıkarmaktadır. Böylece ilgili rivayet lafızlarının ehemmiyetini de vurgulamaktadır.⁶⁶ Buhârî her iki konu başlığını peş peşe ele almakla da daha sonraki süreçlerde hadis öğrenim ve öğretim metotlarından en üstünü sayılan⁶⁷ “semâyı” kastettiğini ortaya koymaktadır. Bir önceki bâbda kullandığı rivayetle⁶⁸ Hz. Peygamber’in ashabına bir şey öğretirken yüksek sesle anlattığını örnek göstererek semâyı ve ilim meclislerine işaret etmektedir. O, hoca ile öğrencisi arasında semâ gerçekleşmemişse bunu

⁶² Ebü’l-Fadl İyâd b. Musa Kādî İyâz, *el-İlma’ ilâ ma’rifeti uşûli’r-rivâye ve taqyîdi’s-semâ’*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Tunus: Dârü’t-türâs, 1970), 69; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2: 157; Mahmûd Tahhân, *Teystru mustalahi’l-hadis*, 157; Ahmed Naim, “Mukaddime”, *Şâhih-i Buḥârî muḥtaşarı tecrid-i şariḥ tercemesi ve şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 399.

⁶³ Buhârî, “İlim”, 4.

⁶⁴ Buhârî, “İlim”, 4.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 283-284, 302; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘ileli’-Tirmizî*, 1: 519.

⁶⁶ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 2: 11.

⁶⁷ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 132.

⁶⁸ Buhârî, “İlim”, 3.

kusur olarak görmektedir.⁶⁹ Böylece eğitim öğretim metotlarından en üstünü sayılan semâ yönteminde haddesenâ, ahberanâ, enbeenâ, semi'tü lafızlarının kullanılabilceğini beyan etmektedir.

Buhârî bu bâb ve önceki konu başlığı ve altındaki rivayet örgüsüyle bu dört rivayet lafzının arasında fark olmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre Kûfelilerin, Hicazlıların büyük çoğunluğu, Zührî (ö. 124/742), Yahya b. Said el-Kattân (ö. 198/813) gibi muhaddislerin önde gelenleri ve dört mezhep imamı da aynı görüştedir.⁷⁰ Kâdî İyâz da (ö. 544/1149) hocadan hadis dinleyen öğrencinin haddesenâ, ahberanâ, enbeenâ, semi'tü gibi ifadelerle hadis nakletmesinin caiz olduğunu ve bu lafızlar arasında da bir fark bulunmadığını söylemektedir.⁷¹ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ise bu rivayet lafızlarından bazısının (kırâat gibi) semânın dışındaki öğretim metotları için özel olarak kullanıldığından bahsetmekte ve herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için şeyhten işitilen hadislerin rivayetinde bu lafızların tamamının kullanılmaması gerektiğini belirtmektedir.⁷² Görüldüğü üzere kökleri hicrî birinci asrın ikinci yarısına kadar uzanan rivayet lafızlarının kullanımında bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir.⁷³

Bu konu çerçevesinde Buhârî'nin eserinde yer verdiği başlıklardan birisi de çocukların semâsının ne zaman sahih olacağıdır. Bu konu ihtilafli bir meseledir ve konu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Genellikle hadisçiler Müslüman olan ve bülûğ çağına gelmiş bulunan kimsenin, Müslüman olmadan önce ve bülûğ çağına girmeden işittikleri rivayetleri nakletmelerinin caiz olduğu görüşündedirler.⁷⁴ Ancak bazı hadisçiler bunu kabul etmezler. Bu kanaatte olanların görüşleri hadisçilerin genel kabulüyle Hz. Hasan, İbn Abbas, Abdullah b. Zübeyr'in rivayetlerinin kabul edilmesi delil gösterilerek çürütülmeye çalışılmıştır. Bunun yanında semânın sahih olabilmesi için çocuğun inekle eşeği ayırt edebilmesi şart koşulmuş, Ahmed b. Hanbel de (ö. 241/855) çocuğun akledebilme ve işittiğini hafızasında tutabilme yetisine sahip olmasını şart koşturmuştur. Ayrıca bir kimsenin hadis yazabilmesi için yirmi yaşında olması gerektiği de ileri sürülmüştür.⁷⁵ Kısaca bahsedildiği üzere bu konu çok farklı görüş-

⁶⁹ Karabacak, "Tirmizî'nin es-Sünen'i Çerçevesinde Buhârî'nin Kullandığı Hadis Usûlü Terimleri", 371.

⁷⁰ Aynî, 'Umdetü'l-ğârî, 2: 11.

⁷¹ Kâdî İyâz, el-İlma', 69.

⁷² İbnü's-Salâh, Muğaddime, 132-133.

⁷³ Fuat Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2000), 44.

⁷⁴ Koçyiğit, Hadis İstihlaları, 396.

⁷⁵ İbnü's-Salâh, Muğaddime, 128.

lerin olduğu bir meseledir. Buhârî de eserinde bu konuya “Küçüğün semâsı ne zaman sahih olur?”⁷⁶ şeklinde bir konu başlığıyla yer vermiş, bu konu başlığından önceki konuya Hz. Peygamber’in İbn Abbas hakkında yaptığı “Allah’ım ona kitabı öğret.”⁷⁷ duayla dikkat çekici bir başlık atmıştır. Başlığın dikkat çekici olması bir sonraki konunun küçük çocukların semâsının ne zaman sahih olacağıyla alakalı oluşundandır. Çünkü o, bu başlık altında kullandığı iki rivayetten birinde İbn Abbas’ın “ergenlik çağına yaklaştığım bir dönemde” ifadesini, diğerinde de Mahmud b. Rebî’nin “ben beş yaşındayken” sözünü ön plana çıkarmıştır. Böylece o, hadisin tahammül ve edâsında buluş şartının olmadığını; ergenlik çağına gelmeyen, ancak akledebilen ve işittiklerini hafızasında tutabilen mümeyyiz çocukların semâsını sıhhatli gördüğünü belirtmektedir.⁷⁸

Sonuç olarak Buhârî hadis öğrenme ve öğretme (tahammül ve edâ) metotları içerisinde en üstünü olarak hocanın ezberinden veya herhangi bir nüshadan hadisi nakledip talebinin de öğrenmesi olarak tanımlanabilen semâ metodunu görmektedir.⁷⁹ Ancak bunu açıkça beyan etmemekte, semâ ile kırâatin eşit olduğuna dair görüşleri de nakletmektedir.⁸⁰ Semâ yöntemiyle hadis nakledeken kullanılacak rivayet lafızlarını da semî’tü, haddesenâ, enbeenâ, ahberanâ olarak zikretmekte ve semâ metoduyla öğrenilen bir hadisin bu lafızlardan herhangi biriyle nakledilmesinde bir mahzur görmemektedir. Ona göre hadisi nakledeken bu rivayet lafızları eşittir. Birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Ancak bu görüş Buhârî’ye mahsus bir görüş değildir. Ondan önce de onun döneminde de ondan sonra da savunulan bir görüştür. Buhârî dönemi öncesi ve sonrasında bu rivayet lafızlarının tahammül ve edâ yöntemlerinden hangisine delalet ettiği konusunda Ehl-i hadîs hem fikir olmadığı gibi Buhârî döneminde bu lafızların delaletlerinde de bir ittifaktan söz edilemez. Buhârî’nin kimlerden etkilendiği ve kendisinden sonraki hadisçileri bu lafızlar çerçevesinde nasıl etkilediğini bilimsel olarak tespit etmek de mümkün değildir. Ancak o bu lafızları semâ metodunda eşdeğer görmekle Hicazlı, Kûfeli muhaddislerin, İbn Şihâb ez-Zührî, Yahya b. Said el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne ve hocası Humeydî (ö. 219/839) gibi meşhur hadisçilerin görüşlerini benimsemiştir. Müteahhirûn döneminden itibaren bu lafızların her biri tahammül ve edâ yöntemlerinin bazılarını (se-

⁷⁶ Buhârî, “İlim”, 18.

⁷⁷ Buhârî, “İlim”, 17.

⁷⁸ Aynî, ‘Umdetü’l-ğârî, 2: 68.

⁷⁹ Aynî, ‘Umdetü’l-ğârî, 2: 16.

⁸⁰ Buhârî, “İlim”, 6.

mi'tü ve haddesenânın semâ, ahberanânın kırâat, enbeenânın icâzet gibi) özel olarak kullanılmaya başlanmış ve o metoda hasredilmiştir.

Ancak Buhârî'nin rivayet metotları ve rivayet lafızları hakkındaki görüşlerinde, günümüze ulaşan ilk hadis usûlü eseri niteliğindeki Şâfiî'nin *Risâlesinden* ne kadar etkilendiği, ya da kendi talebeleri olan Müslim ve onun hadis usûlüne dair önemli kaynaklardan addedilen *Sahîh*'inin mukaddime'sini veya diğer talebesi Tirmizî'nin (ö. 279/892) müstakil bir hadis usûlü hüviyetindeki *İlel*'ini ne derece etkilediği tam olarak tespit edilememektedir. Şâfiî *Risâle* adlı eserinde Müslim de meşhur eserinin mukaddimesinde bu konuya yer vermemiştir. Ancak Tirmizî *İlel* adlı eserinde kırâat, münâvele, ahberanâ ve haddesenâ arasındaki fark, icâzet ve kitâbet gibi tahammül ve edâ metotlarına ve rivayet lafızlarına temas etmiştir. Tirmizî, tahammül ve edâ metodu olarak kırâatin cevazı ve sıhhati hakkında hocası Buhârî ile aynı görüşü dillendirirken ahberanâ ve haddesenâ lafızlarıyla ilgili olarak ondan farklı düşünmektedir. Buhârî bu lafızların her ikisinin de semâ metodunda kullanılmasının aynı ve eşit değerde olduğunu savunurken Tirmizî bu iki lafzın kullanıldığı metotların farklı olduğunu belirtmektedir.⁸¹

2.1.2. Kırâat ve Arz

Hadis öğrenim ve öğretim metotlarından ikincisidir. Öğrencinin, hoca'nın rivayet hakkına sahip olduğu hadisi onun huzurunda okuması veya okuyan birisini dinlemesidir.⁸² Öğrenci, hocaya bizzat okumuş veya aynı mecliste bulunan başka bir öğrenci okumuş o dinlemiş; hadisler kitaptan ya da ezberden okunmuş; kırâat o öğrenci veya mecliste bulunan başka bir öğrenci tarafından gerçekleştirilmiş olabilir. Bu dört şeklin her birinde de kırâat ister ezberden, ister kitaptan olsun; hoca o hadisleri ezberlemiş olsun veya hadislerin yazılı olduğu asıl nüshayı kendisi ya da güvenilir biri elinde tutmuş olsun hadis öğrenim ve öğretiminde bütün bu şekillerin hepsine kırâat denir.⁸³ Muhaddislerin çoğu bu yöntemi arz olarak da isimlendirir. Bu isimlendirmenin sebebi okuyanın okuduğu rivayeti hocaya arz etmesidir.⁸⁴

⁸¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-İlel'ü's-Şağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, ts), 752.

⁸² Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 9. Bs (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 150.

⁸³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 137; Sehâvî, *Fetħu'l-muğîs*, 2: 172; Süyûtî, *Tedrib*, 1: 424; Ahmed Naim, "Mukaddime", 406.

⁸⁴ Ebû Zekerıyya Yahya en-Nevevî, *İrşâdü't-tullâbi'l-ħakâik*, thk. Nurettin İtr (Beyrut: Dârü'l-beşâir'l-İslâmiyye, 1992), 122.

Buhârî hadis öğrenim ve öğretim metotlarından ikincisi olarak kırâat ve arzı görmektedir. O, tahammül ve edâ metotları içerisinde zikrettiği kırâat ve arzın öncelikle caiz olduğunu belirtir. Hasan Basrî (ö. 110/728), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Mâlik b. Enes'in de (ö. 179/795) tahammül ve edâ yöntemleri içerisinde zikredilen kırâat ve arzın cevazına hükmettiklerini belirtir. O, hocaya hadis okunması (kırâat) şeklinde gerçekleşen hadis öğrenim ve öğretim metodunun gerekçesi olarak bazı muhaddislerin Dımâm b. Sa'lebe rivayetini delil olarak gösterdiklerini ifade eder. Rivayette Hz. Peygamber'e gelen Dımâm b. Sa'lebe "Allah aşkına söyle; sana gündüz ve gece beş vakit namaz kılmayı Allah mı emretti?" diye sordu. Hz. Peygamber "Allah şahit ki, evet." buyurdu. Bu rivayette Dımâm b. Sa'lebe'nin Hz. Peygamber'e beş vakit namazla ilgili soru sorup, onun da Sa'lebe'nin sözünü onaylaması kırâat/arz olarak kabul edilmektedir. Buhârî, kırâat ve arz metodunda muhaddisin hadisi naklederken haddesenî veya haddesenâ lafzını kullanmasında bir sakınca olmadığını düşünmektedir. Ayrıca o Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi hadisçilerin kırâatle semâ metotlarını eşit gördüklerini nakletmektedir.⁸⁵

1260 | db

Kırâat ve arz metodunun hadis öğrenim ve öğretim yollarından birisi olduğu ve sıhhatinde de şüphe edilmemesi gerektiğini vurgulamak için Buhârî, kitabının ilim bölümüne böyle bir bâb başlığı yerleştirmiştir. Çünkü bu yöntemin sıhhatine dair bazı hadisçilerin çekinceleri vardır.⁸⁶ Özellikle Iraklı muhaddisler, Vekî İbnü'l-Cerrâh (ö. 197/812), Muhammed b. Selam (ö. 225/839) ve Ebû Asım (ö. 287/900) gibi âlimler kırâat metodunu hadis tahammülünde hoş karşılamamaktadır.⁸⁷ Diğer taraftan hadisçiler semâ metodu ile kırâat metodunu mukayese etmişler ve kırâatle semânın derecesi ve bu iki metodun birbirine tercih edilmesi konusunda üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi: Kırâat ve arz metodunu semâ metoduna tercih edenler. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İbn Ebî Zî'b (ö. 159/776) ve bir rivayete göre de İmâm Mâlik (ö. 179/795) bu görüştedir. Hatta Mâlik'in kırâat metodunu müstehap kabul ettiği nakledilir. İkincisi: Semâyı kırâata tercih edenler. Bu cumhurun görüşüdür. Başka bir görüşe göre de doğulu muhaddislerin cumhuru bu görüştedir. Üçüncüsü: Bu görüşteki âlimlere göre de semâ ve kırâat metodu eşittir. Hicâz ulemasının ve Kûfelilerin çoğu, İmâm Mâlik'in taraftarı olan Medi-

⁸⁵ Buhârî, "İlim", 6.

⁸⁶ İbn Mülakkın, *Tavzîh*, 3: 285.

⁸⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*, 1: 508.

neli hadisçiler ve Buhârî'nin görüşü bu yöndedir.⁸⁸ Tüm bu görüşlerin yanında müteahhirûn ulemanın genel kabulüne göre semâ metodu, kırâate tercih edilmektedir.⁸⁹ Bu iki metottan her birini diğerine tercih edenler⁹⁰ ya da bu iki metodu eşit görenler⁹¹ tercih sebeplerini delillendirme cihetine gitmişlerdir. Bu çerçevede her grup kendi savını destekleyen görüşleri rivayetlerden, sahâbî ya da tâbî'nin sözlerinden veya akıl yürütmek kaydıyla ulaştıkları neticelerden hareketle savunmuşlardır.⁹²

Kırâat metodu ile tahammül edilen hadislerin hangi lafızlarla nakledeceği hususu da usûlcüleri epeyce meşgul eden bir mesele olmuştur. Bu yöntemin en uygun ve sağlam lafzı olarak "قَرَأْتُ عَلَى فُلَانٍ" filanın huzurunda okudum veya "قُرِئَ عَلَيَّ فُلَانٍ، وَأَنَا أَسْمَعُ" filanın huzurunda okunurken ben de dinledim lafızları öne çıkmaktadır. Bunun dışında semâ yönteminde mutlak kullanılan lafızları kırâat ile takyid ederek kullanmak gerekmektedir. "حَدَّثَنَا فُلَانٌ قِرَاءَةً عَلَيْهِ" şeklindeki kullanım bunun en belirgin örneklerindedir.⁹³ Bu yöntemde haddesenâ ve ahberanâ lafızlarının mutlak olarak kullanılmasıyla ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Nesâî (ö. 330/915) gibi hadisçiler bu iki lafzın kırâat metodu için kullanılmasını kesin olarak reddetmektedir. Hicazlı, Kûfeli hadisçilerin büyük çoğunluğu, Zührî (ö. 124/742), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Yahyâ b. Said el-Kattân (ö. 198/813) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi meşhur hadisçiler haddesenâ, ahberanâ ve enbeenâ lafızlarının semâ metodunda olduğu gibi kırâat metodunda da kullanılabileceğini ifade etmektedir. Üçüncü bir görüşte ise bu iki lafzın birbirinden farklı olduğu savunulmaktadır.⁹⁴ Bu görüşün en önemli müdâfii İmam Şâfiî'dir (ö. 204/820). O, semâ yöntemiyle tahammül edilen rivayetin naklinde "haddesenâ" hocaya arz edilen rivayetin naklinde "ahberanâ" rivayet lafızlarının kullanılması gerektiğini belirtir.⁹⁵ Müslim'de (ö. 261/875) bu görüş-

⁸⁸ İbn Mülakın, *Tavzihi*, 3: 286.

⁸⁹ Nevevî, *İrşâd*, 123.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 271-274. Hatîb burada semâyı kırâate tercih edenleri ve onların dayandıkları delilleri peş peşe sıralamaktadır.

⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 260-270; Râmeürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-faṣıl*, 420-428. Râmeürmüzî burada semâ ve kırâat metotlarını eşit derecede gören hadisçilerden nakillerde bulunmakta, Hz. Ali ve İbn Abbas gibi önde gelen sahâbîlerden semâ metodu ile kırâat metodunun eşdeğer olduğuna dair bilgiler aktarmaktadır.

⁹² Koçyiğit, *Hadis Istihlaları*, 42.

⁹³ İbnü's-Salâh, *Muḥaddime*, 138.

⁹⁴ İbnü's-Salâh, *Muḥaddime*, 139.

⁹⁵ Râmeürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-faṣıl*, 425.

tedir. Ayrıca hadisçiler ahberanâ rivayet lafzını kırâat metoduyla özdeşleşen kara'tü lafzının yerine geçecek bir işaret olarak kullanmaktadırlar.⁹⁶

Netice itibariyle Buhârî, kırâat ve arz metodunu hadis öğrenme ve öğretme yöntemlerinin en önemlilerinden birisi olarak kabul etmektedir. Buhârî, "Muhaddisin huzurunda kırâat ve arz" konu başlığını kitabına yerleştirmesi, bu başlıktan önce "Hocanın öğrencilerin bilgilerini ölçmek için ortaya problem atması" gibi bir konuya eserinde yer vermesiyle başlıklar arasında ilinti kurarak ve bu başlıklar içerisinde kırâat yöntemine delil olacak rivayetleri kullanarak kabulünü güçlendirmektedir. O, söz konusu başlıklar altında rivayetlerden delil getirerek bu metodun sıhhatini ortaya koymakta böylece kırâat ve arz metodunun sıhhatine şüpheyle bakan hadisçilere de mesaj vermektedir. O, kırâat metodunun cevazına dair görüş belirtmekle kalmamakta meşhur hadisçilerin kırâatin cevazını savduklarını naklederek görüşünün isabetli olduğunu belirtmektedir. Kırâat metodunda kullanılacak rivayet lafızlarından bahsederken de semâ yöntemiyle özdeşleşen haddesenâ lafzının kırâat yöntemi için kullanılabilirliğini nakletmesi dikkat çekmektedir. Meşhur hadisçilerin semâ ile kırâat metodlarını eşit kabul ettiklerini nakletmektedir. Kendisinin bunu nakletmesi, daha sonraki hadis usûlcüleri tarafından da Buhârî'nin her iki metodu eşit gördüğünün kabul edilmesine ve semâ metoduna eserde yer vermediğinin iddia edilmesine rağmen Buhârî'nin "Kitâbü'l-İlim" bölümündeki öncelik sırası ve açıklamaları onun semâyı kırâat yöntemine tercih ettiği kanaatini güçlendirmektedir.

1262 | db

2.1.3. Münâvele ve Mükâtebe

Münâvele, şeyhin hadislerini ihtiva eden kitabını bunlar benim filandan işittiklerimdir veya yazdıklarım diyerek rivayet etmesi için elden talebeye vermesidir.⁹⁷ Mükâtebe ise, hadis hocasının işittiği rivayetleri veya hadislerinden bazısını yakında veya uzakta olan bir kimseye yazıp göndermesidir.⁹⁸ Buhârî, tahammül ve edâ yöntemlerinden önce semâya işaret etmiş, semâ metodunda kullanılan rivayet lafızlarıyla ilgili bilgi vermiş, sonra kırâat ve arz metodu için bir konu ayırmıştır.⁹⁹ O, "Münâvele hakkında söylenenler ve âlimlerin bilgileri yazarak diğer memleketlere göndermeleri" şeklinde bir konu başlığı altında münâvele ve ismini zikretmese de mükâtebe yöntemine yer vermiştir. O, bâb başlı-

⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Muḥaddime*, 139.

⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 326; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 154.

⁹⁸ Süyûtî, *Tedrib*, 1: 480.

⁹⁹ İbn Mülakkın, *Tavzîh*, 3: 293.

ğının altında halife Osman b Affân'ın (ö. 35/656) Mushaf'ı çoğaltarak diğer İslam beldelerine göndermesini ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Yahya b. Said el-Kattân ve Mâlik b. Enes gibi şahsiyetlerin bunu caiz görmesini naklederek münâvele ve mükâtebeyi tecvizinin alt yapısını oluşturmaktadır. Daha sonra muallak olarak naklettiği şu rivayetle de görüşünü desteklemektedir. Rivayette Hz. Peygamber bir seriyye esnasında seriyye komutanına yazılı bir belge vererek "Bunu filan yere ulaşmadan açıp okuma!" demiş, komutan da Hz. Peygamber'in dediği yere gelince o belgeyi açıp okumuş ve Hz. Peygamber'in emirlerini askerlere bildirmiş-tir.¹⁰⁰ Buhârî bazı Hicazlı hadisçilerin¹⁰¹ bu rivayeti münâvelenin cevazına delil gösterdiklerini belirtmiş, kendisi de bu görüşleri naklederek münâvelenin sıhhatini ispat etmiştir. Buhârî, münâvele ve mükâtebe metodu ile ilgili delilleri sadece tercemede zikretmekle yetinmemiş konu başlığı altına yerleştirdiği iki rivayetle de delillerini güçlendirmiştir. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in Abdullah b. Huzâfe es-Semhî'yi (ö. 35/655)¹⁰² Bahreyn emirine bir mektupla göndermesi¹⁰³ ve Enes b. Mâlik'in naklettiği Hz. Peygamber'in bir mektup yazıp da mektubu mühürlemesini¹⁰⁴ muhtevi diğer haberle de konuyu detaylandırmaktadır. Ancak Buhârî konuyu detaylandırırken münâveleden mükâtebeye de geçiş yapmaktadır. O adeta münâvele ile mükâtebeyi birleştirmektedir.¹⁰⁵ İbn Hacer bu durumu şöyle izah etmektedir. "Buhârî semâ ve kırâat metotlarını işledikten sonra cumhurun muteber kabul ettiği diğer tahammül ve edâ yöntemlerine geçmiştir. Bunlar münâvele ve mükâtebedir. Buhârî adeta bu iki metodu bir seviyede göstermiştir. Oysa birçok hadisçi münâveleyi, mükâtebeye tercih etmektedir."¹⁰⁶

Kastallânî de (ö. 923/1517) Buhârî'nin böyle bir bâb başlığı tercihiyle münâvele makrûn bi'l-icâzeyle mükâtebeyi derece ve sıhhat açısından eşit gördüğünü, oysaki Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) de içerisinde olduğu birçok âlimin, hocanın bizzat söyleyerek rivayet izninin vaki olmasından dolayı münâveleyi mükâtebeye tercih ettiğini ifade etmekte, adeta Buhârî 'ye katılmadığını belirtmektedir.¹⁰⁷ Ancak Buhârî'nin münâvele

¹⁰⁰ Buhârî, "İlim", 7.

¹⁰¹ Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 2: 26. Buhârî'nin Hicazlı hadisçilerle hocası Humeydî'yi kastettiği belirtilmektedir.

¹⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 155.

¹⁰³ Buhârî, "İlim", 7.

¹⁰⁴ Buhârî, "İlim", 7.

¹⁰⁵ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 69.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 154.

¹⁰⁷ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi şaḥîhi'l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323/1905), 1: 162.

ile eşit derecede gördüğü mükâtebenin de mükâtebe makrûn bil icâze (izinli mükâtebe) olduğu unutulmamalıdır.¹⁰⁸

Daha sonraki dönemlerde sekize çıkan ve bu şekilde yerleşen hadis tahammül ve edâ yöntemlerinden Buhârî'nin eserinde açıkça zikretmediği metotlar Buhârî'nin bunları caiz görmediği şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁰⁹ Elbette hadisçilerin konuya yaklaşımı da Buhârî'nin tahammül ve edâ ile ilgili bu görüşte olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu bağlamda İbn Hacer, Buhârî'nin hadis öğrenme ve öğretme yollarından icâze, mükâtebe, vasiye ve vicâdeyi adeta sıhhatlerine kanaat getirmeyerek eserinde zikretmediğini ifade etmektedir.¹¹⁰ İbn Hacer'in bu görüşüne karşın Hatîb el-Bağdâdî, Buhârî'nin icâzet metodunu tecviz ettiğine dair haberler nakletmektedir.¹¹¹ İbn Hacer her ne kadar Buhârî'yi icâzenin cevazına muhalif göstermekte ısrar etse de, onun bu ısrarı *Sahîh*'in kaynaklarıyla olan münasebetlerinin tetkikinin doğurduğu netice ile bağdaşmamaktadır.¹¹²

Netice itibariyle Buhârî hadis tahammül ve edâ yöntemleri içerisinde en önemlilerinden biri olarak gördüğü münâveleyle eserinde yer vermiş, hangi tür münâvelenin makbul olduğunu konu başlığında ve başlığın altında zikrettiği rivayetlerle ortaya koymuştur. O, münâveleden icâzetli münâveleyi kastetmiştir. İcâzetli münâvelenin hadisçiler tarafından icâzetin de en yüksek derecesi olarak kabul edilmesi eserinde tahammül ve edâ yöntemlerinden icâzete bir konu başlığı ayırarak yer vermeyen Buhârî'nin zımnen icâzeti de tecviz ettiği söylenebilir. Diğer taraftan o, açıkça zikretmese de bâb başlığında münâvele yanında zikrettiği tahammül metodu mükâtebedir. Hatta o, münâvele ile mükâtebeyi eşit gördüğü için hadisçiler tarafından da tenkit edilmiştir. Onun sahih kabul ettiği mükâtebe de izinli mükâtebedir.

2.2. Hadis Hocasının Ahlakı ve Hadis Öğrencisinin Âdâbı

Buhârî, eserinin ilim bölümünde klasik hadis usûlü eserlerinin temel konularından birisi olan muhaddisin ahlakı ve hadis talebesinin âdâbı mevzûuna müstakil bir bâb ayırmamıştır. Ancak ilim bölümünün birçok konu başlığı adeta muhaddisin ahlakı ve hadis öğrencisinin âdâbı konusunun alt başlıkları şeklinde tasnif edilmiştir. Hadis usûlü eserlerinde bu

¹⁰⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2: 24.

¹⁰⁹ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 69.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fetûhü'l-bârî*, 1: 156.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 349.

¹¹² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 70.

konu âdâbu'l-muhaddis¹¹³ ve âdâbu tâlibi'l-hadîs¹¹⁴ başlıkları altında işlenmektedir. Buhârî'nin ilim bölümünde müstakil bir bâb olarak işlediği birçok konu daha sonra hadis usûlü eserlerinin veya bu konuda telif edilen müstakil eserlerin ilham kaynağı olmuş görünmektedir. Onun bu konudaki yaklaşımları sonraki hadis usûlü eserlerine ve bu konuda telif edilen müstakil eserlere adeta kaynaklık etmiştir.

Hadis usûlü eserlerinin temel konularından birisi olarak görülen bu mevzuda müstakil bir eser telif eden Hatîb el-Bağdâdî eserinin ismini *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*¹¹⁵ olarak belirlemiştir. O, hoca için ahlak, talebe için âdâb kelimelerini kullanarak hocaya ahlakın, talebeye de birinci derecede âdâbın lazım olduğunu vurgulamış olmalıdır.¹¹⁶

Buhârî'nin ilim bölümünde hadis hocasının ahlakına dair tasnif ettiği konu başlıkları şunlardır. Soru soran kişiye konuşma bitince cevap vermek,¹¹⁷ gerektiğinde yüksek sesle bilgiyi nakletmek,¹¹⁸ öğrencilerin bilgilerini ölçmek için onlara soru sormak,¹¹⁹ öğrenciyi bıktırıp usandırmamak,¹²⁰ eğitim öğretim için haftanın belli günlerini tahsis etmek,¹²¹ öğrencilerinin ilmini artırması için Allah'a dua etmek,¹²² öğrencileri öğrendikleri bilgileri başkalarıyla paylaşmaya teşvik etmek,¹²³ öğrenciler ilmin vakarına uygun davranmadıklarında onları ikaz etmek,¹²⁴ anlattıklarının iyice anlaşılması için tekrar yapmak,¹²⁵ gerçek ilim sahibinin Allah olduğunu unutmamak,¹²⁶ yanlış anlaşılması muhtemel olan bilgileri öğrencilerle paylaşmamak.¹²⁷

Hadis öğrencisinin riayet etmesi gereken prensipler ise şu şekilde başlıklandırılmaktadır: İlim meclisinde uygun bir yere oturmak,¹²⁸ öğren-

¹¹³ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 236; Süyûtî, *Tedrib*, 2: 565.

¹¹⁴ İbnü's-Salâh, *Muqaddime*, 245; Süyûtî, *Tedrib*, 2: 583.

¹¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud Tahhan, 2 c. (Riyad: Mektebetü'l-meârif, ts).

¹¹⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, 7. Bs (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 48.

¹¹⁷ Buhârî, "İlim", 2.

¹¹⁸ Buhârî, "İlim", 3.

¹¹⁹ Buhârî, "İlim", 5.

¹²⁰ Buhârî, "İlim", 11.

¹²¹ Buhârî, "İlim", 12.

¹²² Buhârî, "İlim", 17.

¹²³ Buhârî, "İlim", 25.

¹²⁴ Buhârî, "İlim", 28.

¹²⁵ Buhârî, "İlim", 30.

¹²⁶ Buhârî, "İlim", 44.

¹²⁷ Buhârî, "İlim", 49.

¹²⁸ Buhârî, "İlim", 8.

diklerini başkalarıyla paylaşmak,¹²⁹ hadis/ilim öğrenmeye küçük yaşta başlamak,¹³⁰ hadis öğrenmek için yolculuk (rihle) yapmak,¹³¹ derse gide-
mediği zaman yerine dersi takip edecek bir arkadaşını göndermek,¹³²
hocanın önünde saygılı bir şekilde oturmak,¹³³ anlayamadığı hususları
hocaya sormak,¹³⁴ öğrendiklerini yazmak,¹³⁵ dersi sessizce dinlemek,¹³⁶
utanma duygusunun öğrenme arzusuna engel olmaması veya utandığı
konudaki bir meseleyi başkasına sordurmak.¹³⁷

Sonuç olarak Buhârî kendisinden asırlar sonra telif edilen hadis usu-
lü eserlerinin önemli konularından birisinin başlıklarını¹³⁸ eserinin ilim
bölümünün farklı bâblarında koymuş bulunmaktadır.

2.3. Hadis Yolculukları (er-Rihle fî talebi'l-hadîs)

Hadis öğrenmek, râvi hakkında bilgi edinmek ve bir yerleşim bölge-
sindeki meşhur hadisçilerden rivayette bulanmak için yapılan yolculukla-
ra er-Rihle fî talebi'l-hadîs denir.¹³⁹ Meşhur pek çok muhaddis, kendile-
rinden önce hadis cüzlerinde yazılmış hadisleri dinlemek ve o hadisleri
rivayet edebilme icâzeti almak üzere meşakkatli yolculuklar yapmıştır.¹⁴⁰
Bu yolculuklar hadislerin toplanması ve yazılması ile ilgili faaliyetlerin de
temelini teşkil etmektedir.¹⁴¹ Bu faaliyet Hz. Peygamber döneminde baş-
lamış,¹⁴² sonra da devam etmiştir. Kaynaklar ünlü sahâbî Ebû Eyyûb el-
Ensârî'nin (ö. 49/669) Hz. Peygamber'den işittiği bir hadisi teyit etmek
için Medine'den Mısır'daki Ukbe b. Âmir'in (ö. 58/678) yanına gittiğini,
hadisi tespit edip doğruca Medine'ye geri döndüğü bilgisini vermekte-

¹²⁹ Buhârî, "İlim", 9.

¹³⁰ Buhârî, "İlim", 18.

¹³¹ Buhârî, "İlim", 26.

¹³² Buhârî, "İlim", 27.

¹³³ Buhârî, "İlim", 29.

¹³⁴ Buhârî, "İlim", 36.

¹³⁵ Buhârî, "İlim", 39.

¹³⁶ Buhârî, "İlim", 43.

¹³⁷ Buhârî, "İlim", 50-51.

¹³⁸ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3: 215. Nevevî, *İrşâd*, 167-172; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâişü'l-ħasîs şerhu ihtisari 'ulûmi'l-ħadîs* (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1408/1988), 113-118; Süyûtî, *Tedrib*, 2: 568; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 246-251.

¹³⁹ Dursun Sarı, "En Uzun Hadis Yolculuğu (Rihle): Ebu'l-Esbağ Abdülaziz b. Abdülmelik b. Nasr el-Endülüsi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/69 (2020): 1438.

¹⁴⁰ İbrahim Hatipoğlu, "Rihle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35: 106.

¹⁴¹ Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, 421.

¹⁴² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 100; Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-ħadîs*, thk. Nureddin İtr (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1395/1975), 71-88; Ebû Dâvûd, "İlim", 10.

dir.¹⁴³ Sahâbenin, tâbiînin¹⁴⁴ bir hadis için şehirden şehre yaptıkları yolculuk tabii bir ilmî yolculuk olarak görülebilir. Özellikle hicrî ikinci asırdan itibaren bir beldenin hadislerini toplamak için şehirlerine uğrayıp hadislerini araştırmayı ise sistemli bir rihle olarak kabul etmek daha uygundur.¹⁴⁵ Bu seyahatlerin hadis ilmine katkıları ve hadis tarihi için önemi muhaddislerce çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir.¹⁴⁶

Hadis tarihinin en önemli organizasyonlarından olan ve hadis ilmine sayısız faydası bulunan rihleler Buhârî'nin döneminde hiçbir hadisçinin kayıtsız kalamayacağı ilmî faaliyetlerden biriydi. Buhârî de bu çerçevede birçok seyahat yapmıştır. Buhârî önce kendi coğrafyası olan Mâverâünehir, ardından da Suriye, Mısır, Cezîre, Basra, Kûfe, Hicâz gibi önemli ilim merkezlerini dolaşmış, oralardaki hocalarla bilgi alışverişinde bulunmuş, çok sayıda hocadan hadis almıştır.¹⁴⁷

Buhârî, *Sahîh*'in ilim bölümünde tamamen rihleye ayrılmış bir konu "Hadis elde etmek için yolculuğa çıkmak"¹⁴⁸ ve rihle ile ilintili başka bir konu "Bir meselenin çözümü için bilen bir kişinin yanına yolculuk yapmak ve öğrendiğini öğretmek"¹⁴⁹ olmak üzere iki başlık altında mevzûya yer vermiştir. Buhârî, "Hadis elde etmek için yolculuğa çıkmak" başlığını koyduğu bâbin tercemesinde ünlü sahâbî Câbir b. Abdullah'ın (ö. 74/693) Abdullah b. Üneys'in (ö. 80/699) bildiği bir tek hadisi öğrenebilmek için bir aylık yolu katettiğini haber vermektedir. Çünkü Abdullah b. Üneys o sırada Şam'da bulunmaktadır.¹⁵⁰ Buhârî'nin bu bâb başlığı altında konuyla ilgisi bakımından yer verdiği rivayetteki şu bölüm dikkat çekicidir: Mu-

¹⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-ḥadîs*, 118.

¹⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi'l-ḥadîs*, 127. Bu ve benzeri örnekler Hatîb el-Bağdâdî'nin söz konusu eserinde bir araya getirilerek derlenmiştir. Bunun dışında bu ve benzeri rivayetler dağınık olarak hadis eserlerinde de mevcuttur. Kesîr b. Kays'ın anlattığına göre Ebu'd-Derdâ Dimeşk mescidinde iken bir adam gelerek, "Senin rivayet ettiğini işittiğimi bir hadis için Medine'den geliyorum." der. Ebu'd-Derdâ, "Ticaret veya başka bir iş için gelmedin mi?" diye sorduğunda adam, hayır diyerek cevap verir. Ebû Dâvûd, "İlim", 1.; Tirmizî, "Ebvâbü'l-İlim", 19; İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

¹⁴⁵ Kuzudîşli, *Hadis Tarihi*, 108.

¹⁴⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 102; Hatipoğlu, "Rihle", 35: 107; Ali Yardım, *Hadîs I-II*, 3. Bs (İstanbul: Damla Yayınları, 1997), 160.

¹⁴⁷ Şemsüddîn Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dârü'l-hadis, 2006), 12: 394-395.

¹⁴⁸ Buhârî, "İlim", 19.

¹⁴⁹ Buhârî, "İlim", 26.

¹⁵⁰ Muhammed b. Yusuf Şemsüddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerḥi şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-Arabî, 1356/1937), 2: 53; Abdurrahmân Celâleddîn es-Süyûtî, *et-Tevşîḥ şerḥu'l-câmi'îş-şahîḥ*, thk. Rıdvan Câmî Rıdvan (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1419/1988), 1: 256. Süyûtî, hadisin kısas hakkında olduğu bilgisini de vermektedir.

sa, İsrailoğulları'nın ileri gelenlerinden bir topluluğun yanındayken adamın birisi gelerek "Senden daha bilgili birini biliyor musun?" diye sordu. Musa ise "Hayır" dedi. Bunun üzerine Allah, Musa'ya şöyle vahyetti. "Bilakis, kulumuz Hızır var." Musa, onun yanına nasıl gideceğini sordu. Allah, balığı, onun için bir işaret kıldı ve ona "Balığı kaybedince geri dön, onunla buluşacaksın." denildi.¹⁵¹

Buhârî bu bâbda konu ile ilgili iki önemli hususu vurgulamaktadır. Bunlardan birincisi günümüz hadisçilerince sistemli hadis yolculukları olarak isimlendirilen hadis yolculuğudur ki, Buhârî, Medine'den Şam'a bir hadisi teyit etmek için giden Câbir b. Abdullah örneğini bunun için vermiş olmalıdır. İkincisi ise konu başlığı altında kaydettiği İbn Abbas rivayetinde Hz. Musa'ya kendisinden daha bilgili birisinin yanına nasıl gidileceği öğretilerek rihlenin meşruiyeti temellendirilmektedir. Ayrıca burada deniz yolculuğuna vurgu yapılarak rihlelerin meşakkatine de işaret edilmektedir. Buhârî hadis öğrenmek için sefere, meşakkatli yolculukların faziletine işaret etmiş, Câbir b. Abdullah gibi meşhur bir sahâbînin Medine'den kalkıp nispeten daha az tanınan Abdullah b. Üneys'den yalnızca bir hadis dinlemek için Şam'a yolculuk yapmasını örnek göstererek âlim bir kişinin ilmen kendinden daha aşağı düzeydeki birisinden ilim öğrenebileceğini belirtmek istemiştir.¹⁵²

1268 | db

Buhârî ilim bölümünde, "Bir meselenin çözümü için bilen bir kişinin yanına yolculuk yapmak ve öğrendiğini öğretmek"¹⁵³ başlıklı bir konuyu daha rihle meselesine tahsis etmiştir. Burada bir kadının Ukbe b. Hâris'e gelerek hem kendisine hem yeni evlendiği eşine süt emzirdiğini söylemesi üzerine onun bu durum karşısında nasıl hareket edeceğini öğrenmek üzere Medine'deki Hz. Peygamber'e giderek mevzûyu ona sormasını rihleye örnek olarak göstermektedir. O böylece sahabenin ilim/hadis öğrenmeye düşkünlüğüne ve onların Allah'a yaklaştıracak amelleri nasıl tercih ettiklerine de işaret etmektedir.¹⁵⁴ Burada ilim ya da hadis öğrenmedeki amacın onunla amel etmek olduğu da belirtilmektedir. Hatta Şam'ın en uzak diyarlarından Yemen'in en uç bölgelerine bir insan kalan ömründe istifade edeceği bir kelimeyi öğrenmek için seyahat etse bu yolculuk kârlı bir sefer olarak addedilmiştir.¹⁵⁵ Buhârî'nin rihle konusuna iki bâb ayırması, bu bâblardan birinin diğerinin tekrarı gibi anlaşılabil-

¹⁵¹ Buhârî, "İlim", 19.

¹⁵² Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 2: 73.

¹⁵³ Buhârî, "İlim", 26.

¹⁵⁴ İbn Mülakın, Tavzîh, 3: 443.

¹⁵⁵ Ebü'l-Hasan İbn Battâl, Şerhu şaîhi'l-Buĥârî (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003), 1: 168.

mehtedir. Ancak Aynî'nin de (ö. 855/1451) belirttiği üzere iki bâb arasında fark vardır. Daha önce işlenen bâbda Buhârî ilme teşvik ve hadis öğrenme iştiyaki uğrunda diyarlar dolaşmaya işaret etmiş, bu bâbda ise bir kişi hakkında vuku bulan şahsi bir meseleyi o mesele hakkında bilgisi olana sorma konusuna değinmiştir.¹⁵⁶

Buhârî, er-Rihle fî talebî'l-ilm mevzûuna ilim bölümünde iki konu ayırarak rihlelerin hadis ilim tarihindeki önemine değinmektedir. O, gerek kullandığı bâb başlıkları gerekse başlıklar altında tasnif ettiği hadis rivayetleriyle konu hakkındaki görüşlerini de beyan etmektedir. O, gerek bir şehirden diğerine fikhî bir mesele veya daha iyi bilene sormak için yapılan yolculuğu; gerekse hadis almak için yapılan meşakkatli sistematik yolculukları hadis ilminin temel konularından birisi olarak kabul etmektedir.

2.4. Hz. Peygamber'e Yalan İsnad Etmek

Kızb, hadis ilminde söz, fiil, takrir veya sıfatın kasten uydurulup Hz. Peygamber'e nisbet edilmesini, râvinin işitmediği bir rivayeti işittiğini söylemesini, rivayetin senedini değiştirmesini, hocasına ait olmayan bazı rivayetleri ona nisbet etmesini, hocasının rivayetlerine başka rivayetler sokuşturmasını ifade etmektedir.¹⁵⁷

db | 1269

Buhârî "Hz. Peygamber'e yalan isnat etmenin günah olması" bâb başlığı altında konuyu işlemektedir. Konu başlığı altında beş hadis naklederken, aslında bu konuya ne kadar ehemmiyet verdiğini de göstermektedir.¹⁵⁸ Çünkü ilim bölümünde bir başlık altında en fazla hadis naklettiği konu budur. Onun bu başlık altında yer verdiği rivayetler şunlardır: "Benim adıma yalan söylemeyin. Kim benim adıma yalan söylerse cehenne girer.", Abdullah b. Zübeyr, babası Zübeyr b. Avvam'a, "Falancaların rivayet ettiği gibi senin de Hz. Peygamber'den rivayet ettiğini işitmiyorum." dediğinde o, Hz. Peygamber'den "Benim adıma yalan söyleyen ateşteki yerine hazırlansın." sözünü işittiğini söylemiştir. Enes b. Mâlik beni, sizlere çok hadis rivayet etmekten Hz. Peygamber'in "Kim bilerek bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın." sözü alıkoymaktadır, demektir. "Söylemediğimi bana isnat eden cehennemdeki yerine hazırlansın." rivayeti ve Ebû Hüreyre'den nakledilen şu rivayetle onun bu bâbda zikrettiği rivayetler sona ermektedir. "İsmimi verin ancak

¹⁵⁶ Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 2: 100.

¹⁵⁷ Emin Aşıkutlu, "Kızb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26: 126.

¹⁵⁸ Buhârî, "İlim", 38.

künyemi kullanmayın. Beni rüyada gören beni (gerçekten) görmüş gibidir. Zira şeytan, benim suretime bürünemez. Benim adıma bilerek yalan söyleyen de cehennemdeki yerine hazırlansın.”

Öncelikle bu bâbdaki hadisler günahı açıklamak için serdedilmemiştir. Bu rivayetler Hz. Peygamber adına yalan uyduranlara cehennem vadinini ifade etmektedir. Buhârî bu başlık altında hadisleri mükemmel bir sistem ve kurgu ile tasnif etmiştir. O, öncelikle konunun maksadını açıklayan Hz. Ali rivayetiyle¹⁵⁹ konuya başlamış, ikinci olarak Abdullah b. Zübeyr'in babası Zübeyr b. Avvâm'la olan diyaloguyla devam etmiştir. Burada Zübeyr, Hz. Peygamber'den ilgili hadisi duyduğu için çok hadis rivayet etmediğini söylemektedir.¹⁶⁰ Böylece Buhârî sahâbenin hadis nakletme konusundaki titizliğine ve Hz. Peygamber'e yalan isnat etmeme konusundaki hassasiyetine dikkat çekmektedir. Enes rivayeti ile de, çok rivayette bulunmanın çok hatayı da beraberinde getireceğinden dolayı sahâbenin çok rivayetten imtina ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶¹ Kaynaklarda Hz. Ali ve Enes rivayetlerinden dolayı hadis bilen birçok sahâbenin bildikleri hadisleri insanlara nakletmeden dünyayı terk ettikleri bildirilmektedir.¹⁶² Çünkü onlar çok hadis rivayet etmeyi değil dini tebliğ etmeyi görev telakki etmişlerdir. Son olarak, naklettiği Ebû Hüreyre rivayetiyle de Hz. Peygamber'e yalan isnat etmenin haramlığına¹⁶³ işaret etmektedir.¹⁶⁴

1270 | db

Hız. Peygamber'e nisbet edilen ve ona ait olmayan söz, fiil ve davranışları onun hadislerinden ayırt etmek aslında hadis ilminin temel meselesidir. İlk günden, gümümüze Ehl-i hadîs'in tek amacı Resulullah'a ait olmayan hadislerin ona nisbet edilmesini önlemek, onun hadislerine karışan diğer beşer sözlerini onun sünnetinden ayırt etmektir. Bu, hadis ilminin varlık gayesidir. Çünkü hadis ilminin gayesi hadisin sahîh olanını zayıfından ayırmaktır.¹⁶⁵ Diğer taraftan hadis usûlünün râvide bulunması gereken şartlar çerçevesinde en temel konularından birisi olan ve sika bir râvinin vazgeçilemez vasfı olan adaleti ortadan kaldıran en önemli etken Hız. Peygamber adına yalan söylemektir.¹⁶⁶ Çünkü muhaddisler râviyi

¹⁵⁹ يُقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ

عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: فَلْتُ لِلزُّبَيْرِ: إِنِّي لَا أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا يُحَدِّثُ فُلَانٌ وَفُلَانٌ؟ قَالَ: أَمَا إِنِّي لَمْ أَفَارِقْهُ، وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَّبِعُوا مَفْعَدَةَ مِنَ النَّارِ

قَالَ أَنَسٌ: إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا، فَلْيَتَّبِعُوا مَفْعَدَةَ مِنَ النَّارِ

¹⁶² İbn Battâl, *Şerh*, 1: 184.

¹⁶³ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: تَسْمَعُوا بِاسْمِي وَلَا تَكْتُمُوا بِكُنْيَتِي، وَمَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَمْتَلِئُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَفْعَدَةَ مِنَ النَّارِ

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 202.

¹⁶⁵ Ahmed Naim, "Mukaddime", 6.

¹⁶⁶ Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, 199; Yücel, *Hadis Usûlü*, 114.

yalan söylemesi, yalanla itham edilmesi gibi adaletindeki kusurları veya çok hata yapması, güvenilir râvilere çokça muhalefet etmesi gibi zaptındaki yetersizlikleri sebebiyle terk etmişlerdir.¹⁶⁷ Hatta bazı âlimler Hz. Peygamber adına kasten yalan söylemeyi cumhurun hilafına küfür kabul etmişlerdir.¹⁶⁸

Diğer taraftan hadisçiler “Kim bana kasten yalan isnat ederse” rivayetlerinin tarihlerini toplamaya gayret etmişler, bu rivayetin, yirmi, kırk, yüz,¹⁶⁹ hatta iki yüz sahâbîden nakledildiği bilgisini aktarmışlardır.¹⁷⁰ Onlara göre Aşere-i mübeşşereden olan tüm sahâbîlerin tamamının Hz. Peygamber’den birlikte rivayet ettikleri tek hadis de budur.¹⁷¹ Rivayetin sahâbeden itibaren bu kadar çok tarikten ve meşhur sahâbîden nakledilmesinden dolayı bir grup hadisçi bu rivayetin kesinlikle mütevâtir haber niteliğinde olduğunu benimsemiştir.¹⁷² İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ise söz konusu rivayetin lafzen mütevâtir haberin tek örneği olduğunu ifade etmektedir.¹⁷³

Konuyla ilgisi bakımından hadisçiler bu rivayetlerden şu sonuçları çıkarmaktadır: a. Bu rivayetler Hz. Peygamber adına yalan söylemenin, ona yalan isnat etmenin ne büyük bir haram olduğunu ortaya koymaktadır. b. Hz. Peygamber adına yalan isnat etmenin günahlığı yalanın konusuna göre değişmez. Yani onun adına yalan söylemek ahkâma dair meselelerde ne kadar ağır bir günahsa terğîb ve terhîbe dair konularda da o kadar büyük bir günahdır. c. Bir kimse mevzu olduğunu bildiği veya düşündüğü bir rivayeti onun uydurma olduğu bilgisini paylaşmadan naklederse o kimse de cehennem tehdidiyle karşı karşıyadır. d. Bir kimse zayıf hadis rivayet eder, rivayetinde onun zayıf olduğunu açıkça beyan etmez, onu sahih ve hasen hadis gibi Rasulullah şöyle yaptı, şöyle söyledi diyerek nakleder, böylece zamanla mevzu rivayetlerle dolup taşan eserler meydana gelirse buna sebep olanlarda bu yasağın ve tehdidin şumulündedir. e. Arap dilini iyice öğrenememekten kaynaklı hataların da bu hadisin kapsamına girip girmediği düşünülmüştür. Bundan dolayı râvinin dilbilgisi ve gramer kurallarını iyi bilmesi, terim ve istılahlara hâkim olması gerekmektedir.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Yücel, *Hadis Istılahları*, 146.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1: 202.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1: 203.

¹⁷⁰ Nevevî, *Minhâc*, 1: 68.

¹⁷¹ Kâsımî, *Qavâ’idü’l-tahdîs*, 180.

¹⁷² İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1: 203.

¹⁷³ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 269.

¹⁷⁴ Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 2: 148-149.

Sonuç olarak Buhârî, Hz. Peygamber adına yalan uydurmayı yasaklayan beş farklı rivayetten bir kompozisyon oluşturmuş ve müstakil bir konu inşa etmiştir. O, ilim bölümünde hiçbir konuda beş rivayet nakletmemişken bu konuda birbirini mefhum olarak destekleyen beş rivayetle konuya verdiği ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Çünkü ona göre de hadis ilminin varlığının gayesi Hz. Peygamber adına uydurulan yalanları onun hadislerinden ayırmaktır. O bu gayeye hizmet etmek adına Hz. Ali rivayetiyle Hz. Peygamber'in ikazını, Hz. Zübeyr ve Enes rivayetleriyle Hz. Peygamber'le uzun süre birlikte olan sahâbîlerin onun ikazının kapsamına girme endişesiyle nasıl hadis rivayetinden imtina ettiklerini, Hz. Ebû Hüreyre rivayetiyle de bu amelîyenin ne kadar büyük bir haram olduğunu ortaya koymaktadır.

2.5. Hıfz ve Kitabet: Hadislerin Korunması ve Yazılması

Sözlükte ezberlemek ve muhafaza etmek anlamlarına gelen hıfz, hadis usûlünde râvinin şeyhinden işittiği hadisleri güzelce ezberleyip muhafaza ederek yeri geldiğinde ne eksik ne fazla olarak kendi talebelerine rivayet edebilme yeteneğine denir.¹⁷⁵ Hadis usûlünde hıfz ile en ilgili kavram zabttır. İnsanın işittiği herhangi bir bilgiyi aradan uzun zaman geçmiş olsa bile, dilediği anda hatırlayabilecek bir şekilde iyi belleyip hıfz etme yeteneğine sahip olması manasına gelen zabt, rivayetin kabulü için bir râvide bulunması gereken iki önemli sıfattan birisidir.¹⁷⁶ Hadisçilerin ve fıkıhçıların çoğunluğu bir râvinin rivayetlerinin delil olarak kabul edilebilmesi için o râvinin adil ve rivayet ettiklerini zâbıt, yani muhafaza edebilmesini şart koşmaktadır. Râvi hadisi ezberinden naklediyorsa ezberini çok iyi yapmış olması, kitabından naklediyorsa kitabını korumuş olması gerekmektedir.¹⁷⁷

Buhârî, ilim bölümünün 38. bâbında hadis usûlünün temel konusu kizb ve kizb ile bağlantılı olarak râvide bulunması gereken en önemli şart olan adaleti işledikten sonra, 42. bâbda da "İlmin/hadisın korunması"¹⁷⁸ başlığı altında hadis usûlü ilminin önemli meselelerinden ve râvinin taşınması gereken iki şarttan diğeri olan zabt konusunu işlemektedir. Çünkü râvinin güvenilir olması yanında hadisi kendisine geldiği gibi koruyarak bir sonraki kimseye nakledebilmesi de son derece önemlidir. Bu sebeple adalet ve zabt, birbirlerinin eşit kardeşidir. Râvi hem şahıs olarak güven

¹⁷⁵ Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 130.

¹⁷⁶ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 466.

¹⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 104.

¹⁷⁸ Buhârî, "İlim", 42.

telkin etmeli hem de rivayetinin alınmasına ehil olmalıdır.¹⁷⁹ Bunun için Buhârî bu konu başlığı altında tamamı Ebû Hüreyre'den nakledilen ve hıfza tahsis edilmiş üç hadise yer vermektedir. Bu hadislerden birincisinde, Ebû Hüreyre kendisini çok hadis rivayet ettiği için tenkit edenlere, çok hadis rivayet etmesinin gerekçelerini izah etmekte ve bu kadar çok hadisi hangi şartlarda ezberlediğini beyan etmektedir.¹⁸⁰ Bir sonraki rivayette bu kadar çok hadisi nasıl hafızasında tutabildiğinin hikmetini açıklamakta,¹⁸¹ son rivayette de hıfzında olan ve bildiği hadislerden ancak bir kısmını naklettiğini ifade etmektedir.¹⁸²

Hadislerin korunmasının ve sonraki asırlara naklinin en önemli araçlarından biri hıfzdır ve râvinin taşınması gereken en önemli şartlardan olan zabt vasfını ortadan kaldıran kusurlar genellikle hıfz kaynaklıdır. Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Kifâye* adlı meşhur eserinde “Ezberlediği rivayeti karıştıran ya da değiştirenden hadis naklinin terk edilmesi”,¹⁸³ ve “Rivayetinde çok hata yapanın hadisinin delil olarak kullanılmaması”,¹⁸⁴ konu başlıkları altında bu konuya dair çok sayıda örneği aktarmaktadır. Kesretü'l-galat, vehm, muhâlefetü's-sikât, sûu'l-hıfz gibi râvinin zabt vasfını etkileyen kusurlara bakıldığında bunların genellikle hıfz ile alakalı olduğu görülmektedir.

Buhârî, bu bâbda sahâbenin en fazla hadis ezberleyeni Ebû Hüreyre olduğu için yalnızca onun rivayetlerine yer vermiştir. Sâfî, onun zamanının en hâfızı olduğunu, bundan dolayı İbn Ömer'in onun cenazesine büyük saygı gösterdiğini, Resulullah'ın hadislerini onun muhafaza ettiğini söylediğini nakletmektedir.¹⁸⁵ Buhârî en fazla hadis ezberleyen ve sahâbe içerisinde en çok hadis rivayet eden bu mümtaz sahâbîye ait ve onun şahsıyla ilgili rivayetleri bu bâbda zikrederek onun hadise düşkünlüğünü, hadise olan hizmetini ve hadisleri ezberleme konusundaki gayretini örnek göstermiş olmalıdır. Ayrıca o, hadislerin korunmasında ve sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılmasında hıfzın önemini vurgulamaktadır.

¹⁷⁹ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar*, 1. Bs (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 124.

¹⁸⁰ Buhârî, “İlim”, 42.

¹⁸¹ Buhârî, “İlim”, 42.

¹⁸² Buhârî, “İlim”, 42.

¹⁸³ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 134.

¹⁸⁴ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 214.

Buhârî, hadislerin yazılması mevzûuna da müstakil bir konu tahsis etmiş, “İlmin/hadisın yazılması”¹⁸⁶ konu başlığı altında üç rivayete yer vermiştir. Bunlardan birincisinde Hz. Ali’nin farklı dînî hükümleri ihtiva eden sahifelere sahip olduğu; ikincisinde, Hz. Peygamber’in Ebû Şâh’a verilmek üzere veda hutbesini yazdırması; üçüncü rivayette de Ebû Hüreyre (ö. 58/678) tarafından Abdullah b. Amr’ın (ö. 65/684) hadisleri yazdığı için en fazla hadis bilen sahâbî olarak nitelendirilmesi yer almaktadır.¹⁸⁷

Konu hadislerin yazılmasını yasaklayan¹⁸⁸ veya hadislerin yazılmasına izin veren¹⁸⁹ iki grup rivayetin varlığından dolayı hicrî ilk asrın başlarında tartışma konusu olmuştur.¹⁹⁰ Hadisçiler, hadisleri yazma yasağının sebeplerini ve hadis yazmaya izin verilmesinin gerekçelerini uzun uzadıya tartışmışlar,¹⁹¹ Hz. Peygamber dönemindeki yazılı vesikaları ortaya koymuşlardır.¹⁹²

İbn Hacer (ö. 852/1448), Buhârî’nin yönteminin tartışmalı konularda kesin kanaat belirtmemek olduğunu söylese de¹⁹³ onun görüşüne katılmak mümkün değildir. Buhârî bu konuda görüşlerini bundan daha açık ve net bir şekilde ifade edemezdi. O, önce sahâbenin elindeki sahifelerden, ardından Hz. Peygamber’in kendi hutbesini bizzat yazdırmasından, sonra da rivayetleri yazdığı için hadisi en iyi bilmekle vasıflandırılan Abdullah b. Amr’dan bahsetmek suretiyle ve eserinin hiçbir bölümünde hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlere yer vermeyerek konuya yaklaşımını sergilemektedir. O, hadislerin hızından sonra yazılmasına da müstakil bir başlık ayırmak suretiyle hadislerin korunması konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hicrî üçüncü asrın başına kadar hadis usûlünün kaide ve kuralları konulmuş, uygulanmış ve bunlarla ilgili istilahlar geliştirilmiştir. Ancak, bu

¹⁸⁶ Buhârî, “İlim”, 39.

¹⁸⁷ Buhârî, “İlim”, 39.

¹⁸⁸ Müslim, “Zühd”, 72.

¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, “İlim”, 3.

¹⁹⁰ İbn Mülakkın, *Tavzîh*, 3: 559.

¹⁹¹ Ebû Süleyman Muhammed Hattâbî, *Me’âlimü’s-sünen* (Haleb: Matbaatü’l-ilmîyye, 1351/1932), 4: 184; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te’vîlü muhtelifi’l-ḥadîs* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, ts), 266; Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, 3. Bs (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 60.

¹⁹² Yardım, *Hadîs I-II*, 13-30; Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 26-67. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te’vîlü muhtelifi’l-ḥadîs* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, ts), 266.

¹⁹³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1: 204.

usûl ve kaideler hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren yazılı olarak derlenip toparlanmıştır. Bu dönemde de hadis usûlü kaideleri müstakil usûl eserlerinde değil musannef eserlerin mukaddimelerinde ve bazı bölümlerinde, ilel, merâsîl, tarih türü eserlerde dağınık bir şekilde yer almıştır. Hadis usûlünün temel konularının günümüze ulaşmasını sağlayan ilk eserler bunlardır. Erken dönemde hadis usûlü konularına yer veren müelliflerden birisi de Buhârî'dir. O, *Sahîh*'in kitâbü'l-ilm bölümünde hadis usûlünün temel meselelerini incelemektedir. Konuları, hadis rivayetlerinden görüşünü destekleyecek kurgular oluşturmak suretiyle özgün bir şekilde işlemekte, bâb başlıklarında ve tercemelerde konuya yaklaşımını ortaya koymaktadır. Ayrıca işlediği usûl konularına dair meşhur seleflerinin görüşlerini de nakletmektedir. Böylece daha erken dönemlerle ilgili bilgi aktarmakta, hadis usûlü tarihi ve gelişiminin seyri göstermek adına önemli bir rol üstlenmektedir. Buhârî'nin eserinin ilim bölümü erken dönemde kaleme alınmış bir hadis usûlü kitabı hüviyetindedir. O hadis usûlünün temel meselelerine dair kabullerini bu bölümde ortaya koyarken; kelamcılarla, Ehl-i re'y'in hadisçilere yönelttiği tenkitleri cevaplamayı da gaye edinmektedir. Diğer taraftan üçüncü asrın musannef eserlerinin hiçbirisinin ilim bölümü, hadis usûlü konularına çeşitlilik, derinlik ve teferruat bakımından *Sahîh*'teki düzeyde yer vermemektedir. Buhârî'nin ilim bölümünde en kapsamlı ve teferruatlı yer verdiği hadis usûlü konusu hadis öğrenim ve öğretim (tahammül ve edâ) metotlarıdır. *Sahîh*, hadis tahammül ve edâ yöntemlerinden derli toplu bir şekilde bahseden ve günümüze ulaşan ilk eserdir. Bunun dışında *Sahîh*'te hadis öğrencesinin ve hadis hocasının uyması gereken prensiplere (âdâbü'l-muhaddis ve âdâbü tâlibi'l-hadis), hadis öğrenmek için çıkılan yolculuklara (er-rihle fî talebi'l-hadîs), Hz. Peygamber adına yalan söylemeye (kizbü'r-râvi) ve hadislerin korunması ve yazılmasına (hıfz ve kitâbet) dair konulara yer verilmektedir.

Buhârî, hadisin hangi yolla öğrenildiğini ve nakledildiğini göstermesi açısından rivayet lafızlarına ehemmiyet vermekte "Haddesenâ", "Ahberanâ", "Enbeenâ" ve "Semi'tü" gibi lafızların rivayetdeki önemini vurgulamakta ve hadis rivayetinde bu lafızları eşit kabul etmektedir. O, tahammül ve edâ yöntemlerinin en üstünü olarak sema metodunu görmektedir. Semadan sonra en güvenilir yöntem olarak gördüğü kırâat ve arz metodunun sıhhatini ispat ederek bu metodu sahih görmeyenlere cevap vermektedir. O, ilginç bir şekilde daha sonraki usûlcülerin kabulünün aksine icâzetli münâvele ve icâzetli mükâtebe yöntemlerini eşit ve sahih kabul etmektedir. Bundan dolayı onun rivayet tahammül ve edâ yöntemleri içerisinde icâzeti kabul ettiği sonucu da çıkarılabilmektedir.

Buhârî'nin i'lâm, vasiyyet, vicâde gibi yöntemleri hadis rivayetinde sahih kabul etmediği görülmektedir.

Buhârî'nin ilim bölümünde müstakil bir başlık altında işlediği birçok konu, usûl tarihi sürecinde telif edilen eserlerin hadis hocasının ahlakı ve hadis öğrencisinin âdâbı bölümlerinin teşekkülünde ve bu konudaki müstakil eserlerin telifinde temel kaynak vazifesini görmektedir. Buhârî, ravilerin adalet ve zabt sıfatını taşımasının hadis rivayetinin güvenliği açısından ehemmiyetini çok iyi bildiği için eserinde ravinin adalet ve zabt vasfını özellikle vurgulamıştır. Ravinin adalet vasfını tamamen yok eden Hz. Peygamber'e yalan isnad etmek ve hadislerin zabtını sağlayan hıfz ve kitabet, O'nun özel ilgi gösterdiği konulardandır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Naim. "Mukaddime". *Şahîh-i Buḥârî muhtaşarı tecrîd-i şarih tercemesi ve şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Akyüz, Ali. "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansımaları". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2003): 163-174.
- Aşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*. İzmir: Akyol Neşriyat, 1981.
- Aşıkutlu, Emin. "Kizb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 126-128. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. 9. Bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Aynî, Bedrüddîn. *'Umdetü'l-kârî şerhu şahîhi'l-Buḥârî*. Beyrut: Dâru İhyâ't-türâsi'l-Arabî, ts. Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'ü's-şahîh*. B.y: Dâru tavrî'n-necât, 1422/2001.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. 7. Bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Çakın, Kamil. "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997): 100-109.
- Çelik, Abdullah. "Hicrî III. Asırda Hadis Usûlüne Kaynaklık Eden Eserler ve Özellikleri". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2018): 119-138.
- Ebû Dâvûd, Süleyman. *Sünen*. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Engin, Sezai. "Erken Dönemde Hadis İlmi ve Usûlü: Süfyan es-Sevrî'nin Görüşleri Üzerinde Bir İnceleme". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 38 (2014): 81-100.
- Erul, Bünyamin. *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*. 1. Bs. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Görmez, Mehmet. *Hadis İlminin Temel Meseleleri*. 3. Bs. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed en-Nîsâbüri. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-ḥadîs*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Thk. Mahmud Tahhan. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-meârif, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*. Thk. Ebû Abdullah es-Sürakî. Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *er-Rihle fî talebi'l-ḥadîs*. Thk. Nureddin İtr. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1395/1975.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Rihle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 106-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Muhammed. *Me'âlimü's-sünen*. 4 Cilt. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.

- Işık, Kemal. *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasan. *Şerhu şahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fetħu'l-bârî şerhu şahîhi Buhârî*. Thk. M. Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dârü'l-marife, 1379/1959.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Nüzhetu'n-naẓar*. Thk. Nureddin İtr. Dimeşk: Matbaatü'sabah, 2000.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed. *Müsned*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vilü muhtelifi'l-ħadîs*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed. *Sünen*. M. Fuad Abdülbâkî. B.y: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn. *et-Tavzîh li şerhi câmi'i's-şahîh*. Dimeşk: Dârü'n-nevâdir, 2008.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddîn. *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*. Thk. Hemmâm Abdürrahim Said. 2 Cilt. Mektebetü'l-menâr, 1987.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman. *Mukaddimetü İbni Şalâh*. Thk. Nureddin İtr. Suriye: Dârü'l-fikr, 1986.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâd b. Musa. *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'*. Thk. Seyyid Ahmed Sakar. Tunus: Dârü't-türâs, 1970.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadis Usûlünü Nassa Dayandırma Çabası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001): 169-195.
- Karabacak, Mustafa. "Tirmizî'nin es-Sünen'i Çerçevesinde Buhârî'nin Kullandığı Hadis Usûlü Terimleri". *Mütefekkir* 6/12 (2019): 345-378.
- Kâsimî, Muhammed Cemâleddîn. *Ķavâ'idü't-tahdîs min funûni muştalahi'l-ħadîs*. Thk. Muhammed Behcet el-Baytar. 3. Bs. Beyrut: Dârü'n-nefâis, 2001.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî li şerhi şahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323/1905.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. 2. Bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf Şemsüddîn. *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi şahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1356/1937.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstihlaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kutluay, İbrahim. "İmam Buhârî'nin Sünnet Müdfaası: el-Câmiu's-Sahîh'in Kitâbü'l-i'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne Bölümü Çerçevesinde". *Marife* 11/1 (2011): 51-73.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. 2. Bs. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2018.
- Mahmûd Tahhân. *Teysîru muştalahi'l-ħadîs*. Riyad: Mektebetü'l-meârif, 1996.
- Mâlik, Malik b. Enes b. *el-Muvattâ'*. 8 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004.
- Müslim, Ebû'l-Hasan İbnü'l-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. M. Fuat Abdülbâkî. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed. *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya. *el-Minhâc şerhu şahîh-i Müslim ibni Ķaccâc*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya. *İrşâdü't-tullâbi'l-ħakâik*. Thk. Nurettin İtr. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları*. Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- Özmen, Ramazan. "el-Buhârî'nin Haber-i Vahid Savunusunda Kullandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009): 218-251.
- Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Palabiyik, Abdülkadir. "Hadis Literatüründe 'Kitâbü'l-İlim'ler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13-14 (2001): 151-189.

- Polat, Selahaddin. "Buhârî'nin Sahîh'ine Yapılan Bazı Tenkitlerin Değerlendirilmesi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4 (1990): 237-255.
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *el-Muḥaddisü'l-fâşil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Thk. Muhammed Accâc Hatib. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1984.
- Sandıkçı, Kemal. *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Sarı, Dursun. "En Uzun Hadis Yolculuğu (Rihle): Ebu'l-Esbağ Abdülaziz b. Abdülmelik b. Nasr el-Endülüsi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/69 (2020): 1437-1444.
- Sehâvî, Şmsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-ḥadîs li'l-'irâkî*. Thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-sünne, 2003.
- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2000.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982.
- Sönmez, Mehmet Ali. "İbnü's-Salâh'ın Mukaddimesinden Önce Hadis Usûlü Alanında Yapılan Çalışmalar". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (1985): 52-60.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *et-Tevşîḥ şerhu'l-câmi'is-şahîḥ*. Thk. Rıdvan Câmî Rıdvan. 9 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1419/1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Tedribü'r-râvî fi şerhi taḥrîbi'n-Nevevî*. Thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Feryâbî. 2 Cilt. B.y: Dâru taybe, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-halebî, 1358/1940.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâişü'l-ḥaşîs şerhu ihtisari 'ulûmi'l-ḥadîs*. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1408/1988.
- Taş, Mustafa. "Çeşitli Nedenlerle Tenkit Edilen Bazı Râvilere Karşı Buhârî'nin Metodu". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2016): 11-51.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-'İlelü's-şâgîr*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Matbaatü Mustafa, 1975.
- Turhan, Halil İbrahim - Toprak, Ayşegül. "Sahîh'i Buhârî'de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Mu'allak Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 47 (2018): 55-99.
- Türcan, Zişan. *Hadis İlminin Oluşmasında Kelamî Düşüncenin Etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Türcan, Zişan. "Hadis Usûlü Edebiyatı". *Hadis*. Ed. Zişan Türcan. 413-418. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Türcan, Zişan. "Tarihte Buhârî Algılamaları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2012): 73-97.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uğur, Mücteba. *İmam Buhârî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Ünal, Yavuz. "Cumhuriyet Döneminde Hadis Usûlü ya da Usûl Tarihçiliği Üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006): 283-302.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. Samsun: Etüt Yayınları, 2001.
- Yardımlı, Ali. *Hadîs I-II*. 3. Bs. İstanbul: Damla Yayınları, 1997.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar*. 1. Bs. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. 40. Bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.

- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. 42. Bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.
- Yücel, Ahmet. "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmî Ortam". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 12 (2003): 53-67.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh. *Siyerü A'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadis, 2006.
- Zerkeşî, Bedruddîn. *Hız. Aişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*. Trc. Bünyamin Erul. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002.

The Ideas of Al-Bukhārī Related to Hadith Methodology: An Evaluation of His Methodology in The Manner of Chapter of “Kitāb Al-‘Ilm” of Al-Jāmi‘ Al-Ṣaḥīḥ

Muhammet Ali ASAR *

Extended Abstract

Hadith methodology is the field of study that not only examines whether the reports belong to Prophet Muhammad are clear and genuine or not and also provides such a system of methodology for better understanding and examining. It is a fact that the methods and rules of Hadith study have been accumulatively developed since the earlier periods of Islam. However, most of the methods and ways could be written down and started to form a written literature in the 3rd Century (Hijra). Unfortunately, the hadith methods and characteristics do not provide necessary hadith methodology sufficiently but used in the third century, were also used as sources and ways for hadith methodology of the fourth century and even later. One of the most important works in the third century that touched the hadith methodology studies is al-Bukhārī's *al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīḥ*. Bukhārī covered the issues of hadith methodology in the chapter named “Kitāb al-‘ilm” section of his work. In this article, the issues of hadith methodology, especially previously mentioned chapter of Bukhārī's work are reviewed and interpreted, and the contributions of Bukhārī to the hadith methodology are revealed. Meanwhile, this article answers some unsophisticated questions like that “Which of the hadith methodologies Bukhārī dealt with in the “Kitāb al-‘ilm” chapter of his work?” and, also sophisticates whether “it is possible to see the influence of Bukhārī's approach to the issues of hadith in the knowledge sections in the collected and classified works in the third century?” Additionally, this study mentions “if the hadith defender approach that was practiced in first periods and seen easily in the first hadith-style works, can be come across in Bukhārī's work.”

The Kitāb al-‘ilm i.e knowledge part of Bukhārī's work looks like as if it has been a hadith method written in earlier periods. In fact, this shouldn't come to minds as a strange idea, when we consider that early hadith writers prefer to use the word “knowledge” instead of hadith. The main subjects of the hadith methodology that Bukhārī gave the most comprehensive and detailed information in the knowledge section is about the methods of learning and teaching methods (*taḥammul* and *edā*). Apart from this, Bukhārī covers the rules and principles that the hadith student and the hadith teacher must follow (*ādāb al-muhaddith ve ādāb al-tālib al-hadith*), mentions the journeys to learn hadiths (*al-riḥla fī al-hadith*) and gives information about *akizb al-rāwī* i.e act of the punishment, done as a result of lying in the name of the Prophet and also about the importance of the preservation and writing of hadiths (*hifz and kitābāh*).

* Assistant Professor, Çankırı Karatekin University, Department of Hadith, muhammetali.asar@gmail.com.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-3672-5885>

Bukhârî devoted many topics of the knowledge chapter of his work to the subjects of the moral of the hadith teacher and the devotion of the hadith student. Many subjects that Bukhârî studied in detail, especially in the knowledge chapter, seem to be the inspiration for the hadith methodology works or the individual works that are worked on these subjects.

Bukhârî emphasizes the importance of *rihla* in the hadith knowledge on the conditioned that he studied subject of *al-Rihla fî al-'ilm* within two minor subjects. One of these minor issues was about that Bukhârî considers a journey done from one city to another to solve any juridical issue and a journey to ask the better knower or master of that issue is one of the basic subjects of the knowledge of hadith. He also stated that the systematic or regular journeys to learn hadith science are significant as much as previous ones in the manner of fundamentals of the knowledge of hadith.

Kiẓb al-rāwī means to lie in the name of Prophet is seen as one of the most important issues of the hadith methodology in the knowledge chapter of Bukhârî's work. About this issue, he emphasized the concept of justice, which is one of the two qualities that a reliable narrator should have, and he showed the sensitivity of the companion in on this subject with many different examples that he gave under this title. He points to the title of al-ẓabt, which is another required qualities that a reliable narrator should have, with the preservation and writing of hadiths.

Keywords: Hadith, Bukhârî, Al-Jāmi' al-Şaḥīḥ, Kitāb al-'ilm, Hadith Methodology.

